

Byens felles rom
- om urbanitet, sted og opplevelse

Masteroppgave i arkitektur
Jon Danielsen Aarhus
NTNU, Trondheim. Vår 2012

Veiledere:
Finn Hakonsen
Gro Lauvland

Intro

Dette er en oppgave om byen generelt og Trondheim spesielt. Det er en undersøkelse av byrom og hvordan de kan oppleves.

Dette heftet er et dokument jeg har utviklet underveis i oppgaven for å gjøre klart for meg selv hva jeg gjør og hvorfor.

Heftet har to roller. Det er en fortelling om prosess. Stukket inn mellom sidene har jeg inkludert relevante illustrasjoner som skal gjengi prosess i skisser og

utviklingen på en umiddelbart forståelig kronologisk måte er vanskelig. Jeg har jobbet med flere konkrete steder for å gi ståstedet mitt tyngde. Disse har jeg jobbet med parallelt, men i dette formatet må de nødvendigvis presenteres etter hverandre. Dermed blir det en uoverensstemmelse mellom kronologi og forsøket på å gjengi en prosess.

Denne, noe schizofrene, formen kan nok fremstå som uklar for leseren. Det jeg kan si er at det er en så vidt ærlig gjengivelse av grunnlaget for oppgaven.

modellbilder. Disse har en svart ramme rundt seg.

Når jeg skriver er det begrunnelser for helt konkrete formsvar. Samtidig er målet å plassere det formgitte i en større sammenheng og la oppgaven stå som et kritisk, metodisk rammeverk. Intet mindre.

Dette heftet må altså leses som beskrivelse av prosess og et samtidig forsøk på å formulere et personlig ståsted. Dette ståstedet har utviklet seg underveis og fungerer i en vekselvirkning med formvalg jeg har gjort og ofte forkastet. Å gjengi denne

Illustrasjoner og fotografier er mine egne, så sant noe annet ikke er angitt.

Urban Sublimitet

Det Urbane

Urbanitet bestemmes typisk av noen enkeltfaktorer: bebyggelsens tetthet, størrelse og aktivitet. Tetthet og størrelse er enkle parametre og lett kvantifiserbare. Aktivitet defineres utifra mengde, men også type. Det er gjerne slik at primærnæringer generelt ikke anses å øke urbanitet.

Mange mennesker på lite areal er derfor ikke nok. I tillegg må det være et mangfold - yrkesmessig, etnisk, aldersmessig, etc. Uten dette kan man ikke snakke om

Rem Koolhaas omtaler, prinsippfast i sin prinsippløshet.

En by må dermed avgjøre i hvilke retning den skal gå. Den generiske byen er kjent som pregløs, i den forstand at den ikke er i stand til å referere til noe opprinnelig eller genuint, men er ekstremt plastisk og i konstant bevegelse - med andre ord urban. På den andre siden har man den museale byen - masse særpreg, men uten dynamikken som kjennetegner det urbane.

I krysningspunktet mellom bestandighet og endring må en by som Trondheim finne sin plass.

urbanitet, slik jeg ser det.

I spørsmål om byutvikling vil det alltid være et element av konflikt mellom bevaring og endring. På den ene siden har man behovet for å bevare byens historiske karakter, det som gjør den til sin egen. På den andre siden har man byens behov for å utvikle og endre seg som byer alltid har gjort. Byens dynamiske karakter er nødvendig for dens urbanitet. Hvis byen blir fast i historien sin er det ikke lenger en by, men et museum. En tøylesløs urban utvikling beveger seg mot den generiske verdensmetropolen

ble en nøkkel til videre selektiv lesning, for å si det slik. Den andre er betydningen det har hatt for utviklingen av ideer og arkitektonisk konsept. Min ambisjon har vært å la ideen om det sublime være førende for mitt syn og mine valg.

For meg har det sublime to hovedaspekter: 1. En vag følelse av fare 2. Det ekstraordinære.

1. Frykt og fare er uløselig knyttet til sublimitetsbegrepet slik det først ble beskrevet av Edmund Burke på 1700-tallet. Han skilte det skarpt fra det skjønne og knyttet erfaringen av det subli-

Det Sublime

Sublim. av lat. 'løftet opp så høyt øyne kan se'

-Store norske leksikon

Jeg skal nå forsøke å forklare hva DET SUBLIME har å gjøre med den oppgaven. Begrepet har hatt to roller. Den første er som et triggerpunkt, en fascinasjon, en inngang og noe å bygge videre på. For meg har det vært det punktet i min overfladiske lesning av estetisk teori, hvor det plutselig knitret svakt i hjernebarken, og

me til frykt og smerte. Men i den erfaringen skal det også ligge en lettelse(*delight*). Denne vekslingen mellom det frykt og lettelse må kalles en frydefull skrekk¹. Uttrykket *skrekkblandet fryd* bruker vi i det daglige. *Det sublime* i estetisk filosofi er et flott og vanskelig begrep. *Det skjønne* er enklere - det er ensidig godt og gir velbehag. Dermed blir det også litt kjedelig i lengden. Det sublime derimot forstår jeg som noe ambivalent, tosidig, nesten motstridende. Det er det stygge i det vakre, det trygge i det farlige, det enkle i det storslåtte. Det er

sansning, følelse og idé - simultant. Begrepet er mettet av kontrast og paradoks. Det sublime er elastisk - få kan si umiddelbart hva det er. Både hos Kant og Burke er sublimitet knyttet til noe potensielt fatalt - som mennesket stilt overfor veldige naturkrefter. Men frykten må altså holdes i sjakk for at individet skal ha en sublim opplevelse.

2. Det skjønne er knyttet til form. Det sublime er, ifølge Kant, formløst og har dermed ingen utstrekning - det er ubegrenset. Denne grenseløsheten innebærer en slags overskridelse. Slik Kant be-

et estetisk begrep? Jeg tolker det sublime som helt i ytterkanten av estetisk erfaring, en erfaring som innebærer overskridelse og overveldelse. Sansbart, kanskje, men ikke nødvendigvis til å begripe.

Jeg tar munnen full når jeg tar i bruk ordet *sublim* i denne oppgaven. Begrepet skal ikke forstås som et kriterium som mine egne formsvar skal bedømmes opp mot. Som nevnt over er ikke det sublime, ifølge Kant, knyttet til form. Slik jeg bruker det her er det først og fremst et verktøy for å forstå byens karakter. Det er den-

skriver det som "en utgytelse av livskrefter som har vært hemmet"² antydes sjokkartet utløsning, en følelsmessig eksplosjon. Denne motsatsen til en hverdagslig estetisk erfaring innebærer en opplevelse av noe ekstraordinært som kan kalles sublimt, og som rommer mye mer enn det man vanligvis forbinder med estetikk, fordi estetikk gjerne kan sies å handle om det som sanses. Det sublime derimot er som nevnt formløst hos Kant og dermed egentlig ikke sansbart (på den annen siden er Burke klar i å knytte det sublime til det sansbare objekt). Hva gjør det da til

ne karakteren jeg ønsker å forholde meg til, altså byens mange sider - også de farlige, stygge og problematiske. Min påstand er at dette også må få sitt utløp. Grunnen til at jeg bruker begrepet i denne oppgaven er at jeg mener det inneholder alle de aspektene ved byen jeg føler er verdt å ta vare på. I vår forståelse av byen mener jeg det er viktig å ta inn over oss at det mangfold den skal ha, avhenger av at vi anerkjenner spennvidden av kvaliteter den bør besitte. Byen er, i all sin prakt og velde, sublim.

Det sublime kan kanskje ikke

forstås, bare anes. Akkurat som byen umulig kan sammenfattes i ett blikk, krever det sublime en åpenhet for det uforutsette og uforståelige. Slik jeg i halvblinde har gått inn i denne oppgaven, utstyrt med lite annet enn et begrep og en arena, må intuisjonen få være et viktig kriterium i forsøket på å forstå byen.

På de følgende sidene i dette heftet vil jeg forsøke å beskrive hvordan jeg har søkt å finne Trondheims urbane sublimitet og la dette styre meg.

Stedsjakt

Å finne stedene for oppgaven - byrommene jeg ville jobbe med, har vært en viktig prosess. Ved begynnelsen av masterperioden hadde jeg ingen god metode for utvelgelsen. Jeg hadde en vag idé om å finne fram til rom i sentrum som hadde falt utenfor "menneskelig bruk, bevissthet og/eller bevegelse", slik jeg hadde formulert det for meg selv. Det resulterte i en rekke steder i Trondheim sentrum som fascinerte, men som jeg ikke klarte å binde sammen på en overbevisende måte. Samtidig med utvelgelsen arbeidet jeg med å forstå og formulere mitt

Giambattista Nolli

rom som fascinerte meg. Disse lå i umiddelbar nærhet til Torget. Torget binder dem sammen, og er dermed alltid tilstede.

Men Torget er ikke hovedfokus for denne oppgaven. Det er et utgangspunkt og på mange måter omdreiningspunktet for de stedene jeg går inn og lager form. Min holdning til Torget formuleres av det jeg IKKE gjør der.

For å bedre forstå området tegnet jeg en plan inspirert av Roma-planen fra 1748 av Giambattista Nolli. Den skulle kartlegge- og gjøre meg fortrolig med byrommene

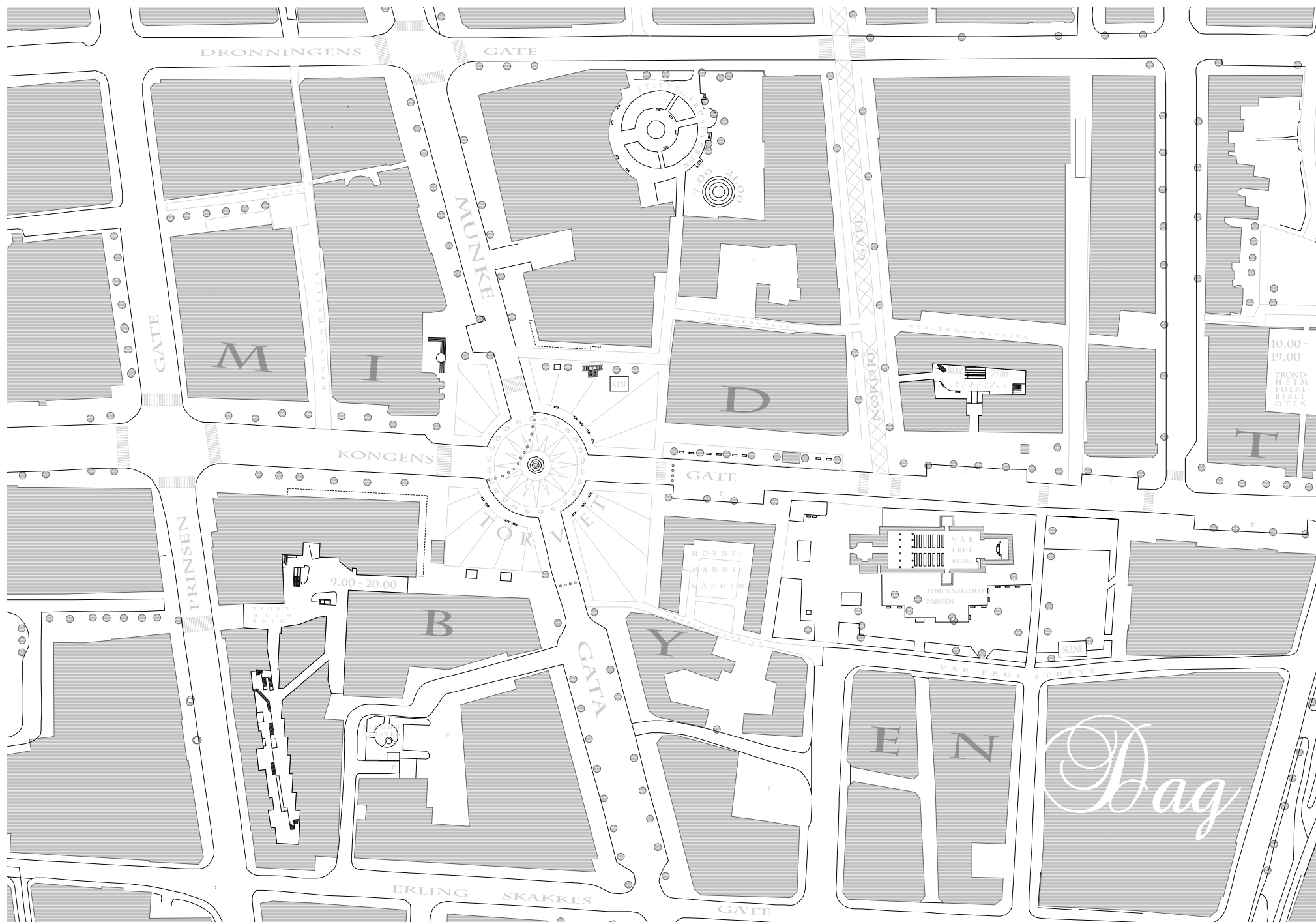
personlig standpunkt i forhold til tema.

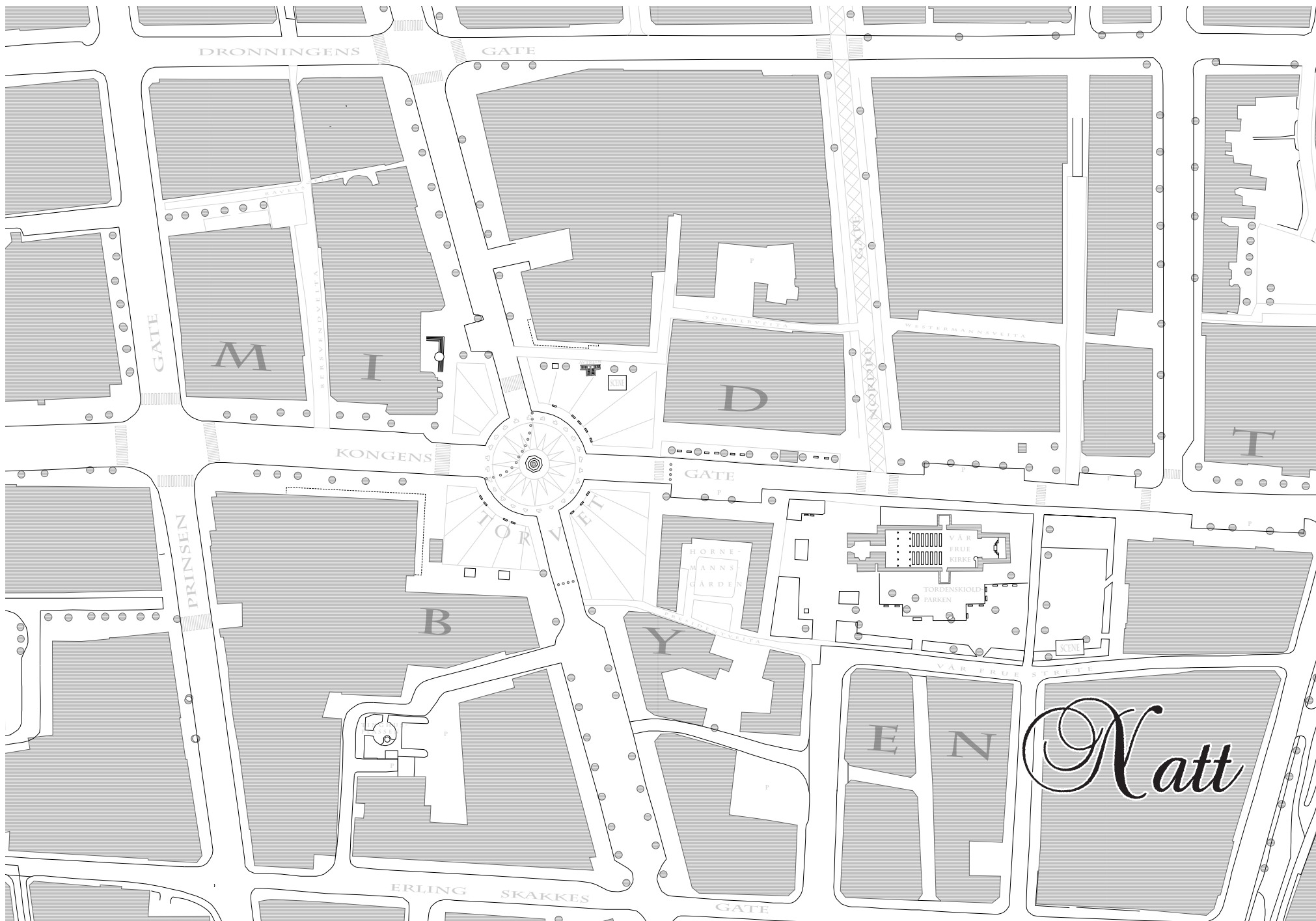
På et tidspunkt forsøkte jeg å ta utgangspunkt i byens midte - Torget. Torget har en ubestridelig posisjon som det formale sentrum i Trondheim. Det kan ikke bestrides, til det er denne plassen simpelthen for sterkt tilstede i byens sentrum.

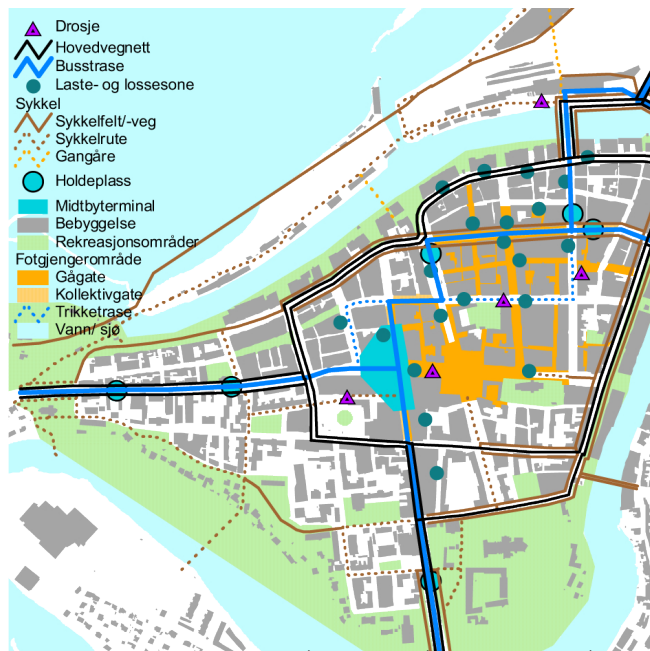
Men Torget er en heksegryte av politikk, rike onkler og folkeopinion. Jeg ønsket ikke at denne plassen skulle ta over oppgaven. Til det er den for - belasta.

Fra Torget beveget jeg meg ut i alle retninger og fant tre

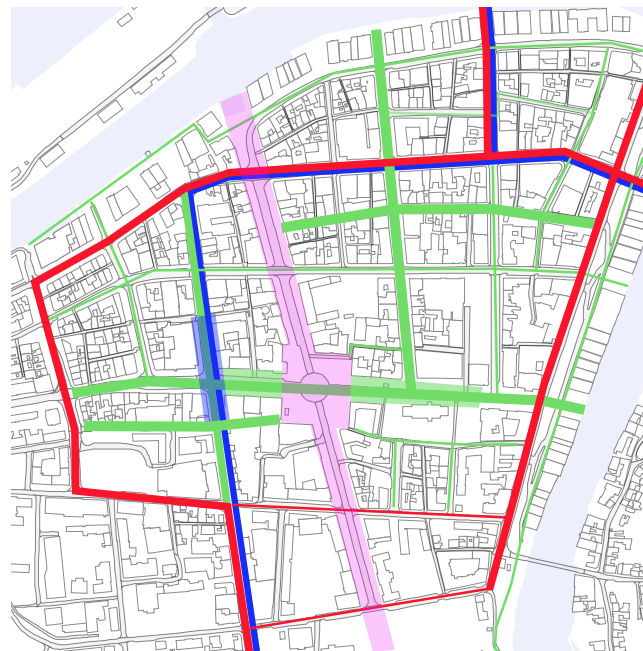
og deres innbyrdes sammenheng omkring Torget. Planen definerer også innerom som byrom, så sant de er offentlig tilgjengelig. Jeg har ikke definert butikker, restauranter etc. som byrom. Kun de som *kan* brukes ikke-kommersielt.

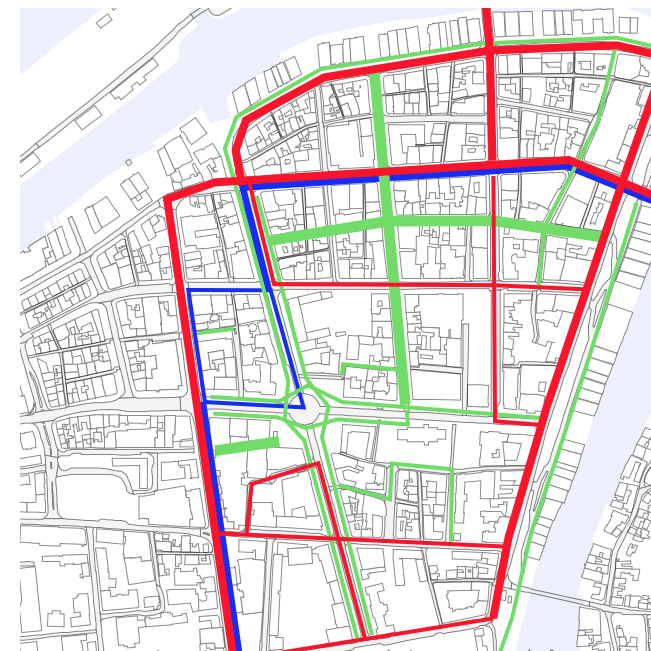

Byplanetatens forslag til ny trafikkplan for Midtbyen.

Justert versjon av Byplanetatens trafikkplan

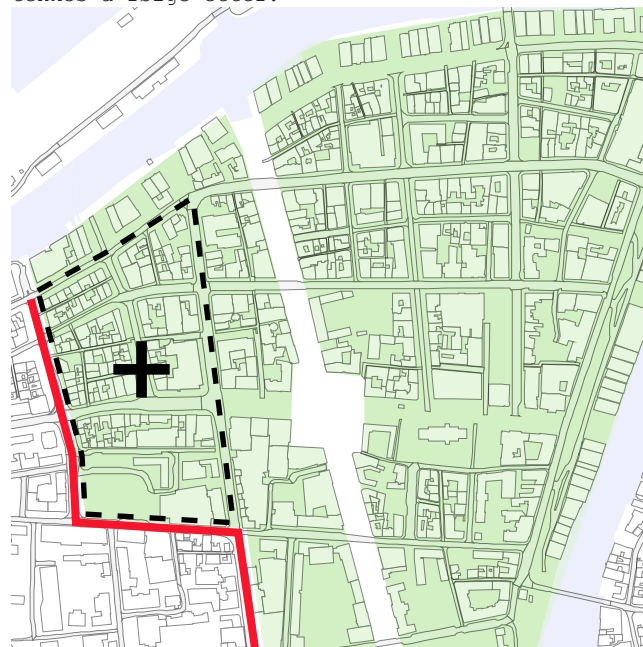

Dagens trafikk situasjon. Rødt/bil, Grønt/gågate, Blått/kollektivtransport

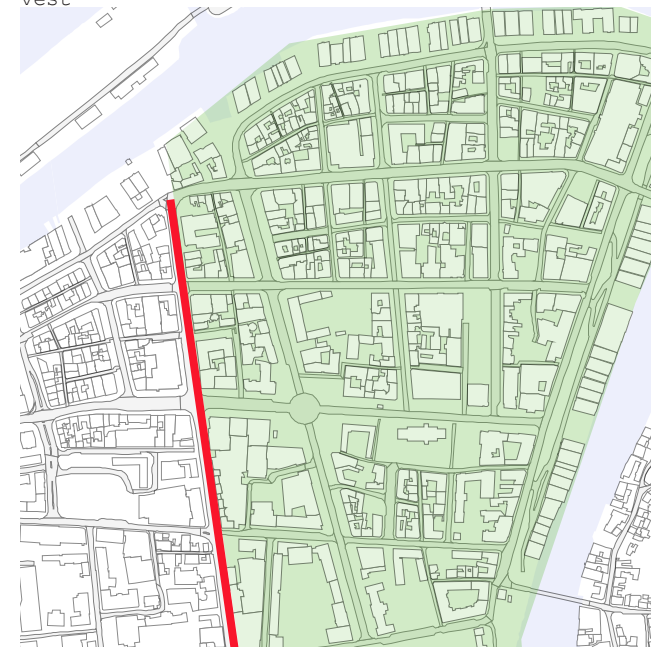
Trafikk i Midtbyen

Etableringen av Avlastningsveien over Brattøra er ment å redusere biltrafikken i Midtbyen. I denne sammenhengen har byplanetaten utarbeidet et forslag for ny trafikkplan for Midtbyen. Det er denne jeg forholder meg til i oppgaven, med mindre justeringer. Endringene jeg foreslår her er basert på et ønske om å unngå trafikk langs Munkegata-aksen. Her har jeg brukt masteroppgaven ved NTNU, 2011 av Ylva Cecilie Vestrheim og Maria Mørkrid. For

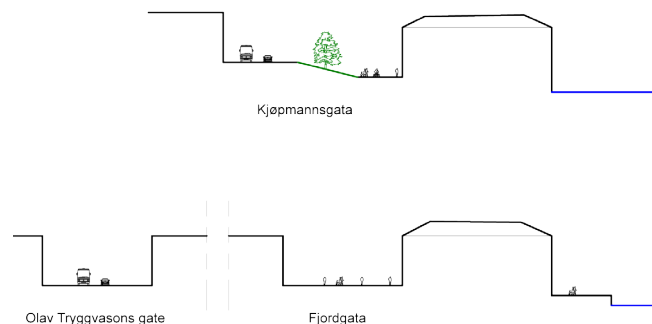
Barrieren forskyves lengre vestover og sentrum tenkes å følge etter.

Dagens sentrum med Prinsens gate som grense mot vest

å unngå trafikk over Ravnkloa (plassrommet ut mot kanalen, i enden av Munkegata) virker det logisk å legge hovedtrafikken for bil gjennom Olav Tryggvasons gate, da jeg anser dette for å være en enklere løsning, som i mindre grad skaper en barriere i randsonen av

Eksisterende plasser

Antikvarisk verdi - jo rødere jo større. (Trondheim kommune)

Midtbyen som vil, slik jeg ser det, distansere bryggerekkene langs kanalen fra Midtbyen forøvrig.

En konsekvens av den nye trafikkplanen er at Midtbyens tyngdepunkt flyttes vestover. I dag er Midtbyen relativt død vest for Prinsens gate, som i dag er en sterk barriere. Ved omleggingen av biltrafikken rundt Leutenhaven vil et stort område av Midtbyen innlemmes i "bilfrie" Midtbyen.

Et annet viktig moment er at Torget, i likhet med store deler av Midtbyen, blir liggende bilfritt.

Eksisterende parkområder

...

Intermezzo:

En aften hos TAF, 2. Februar 2012

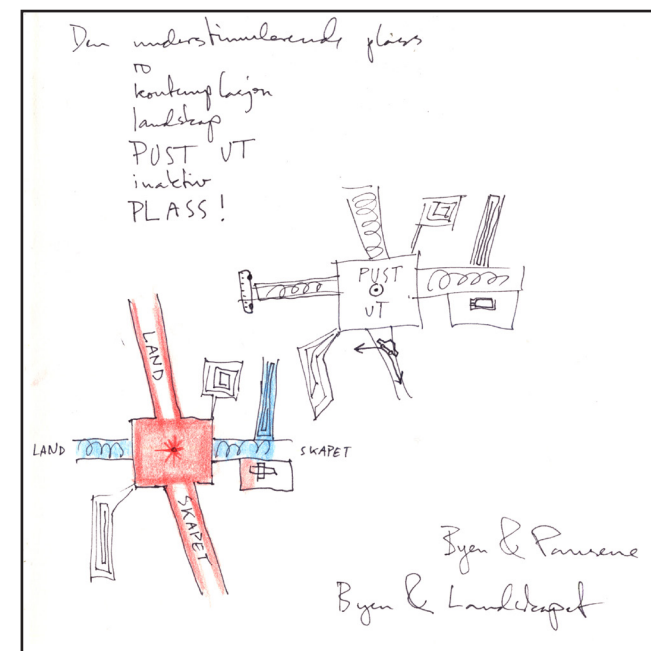
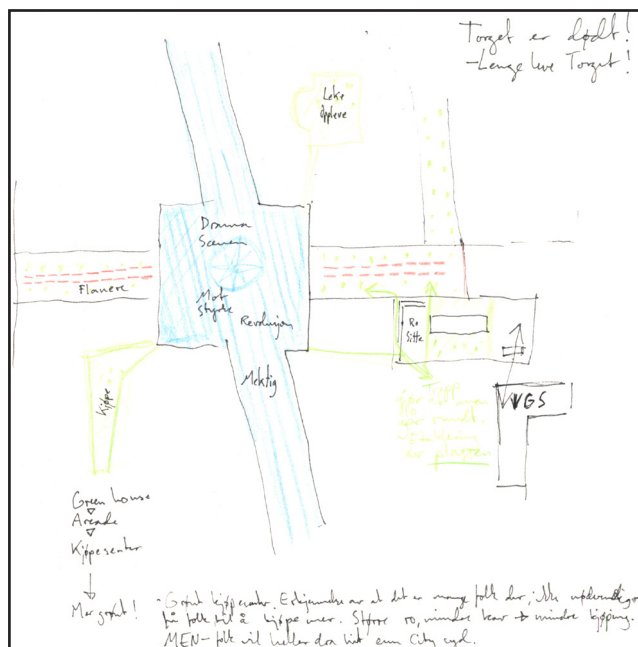
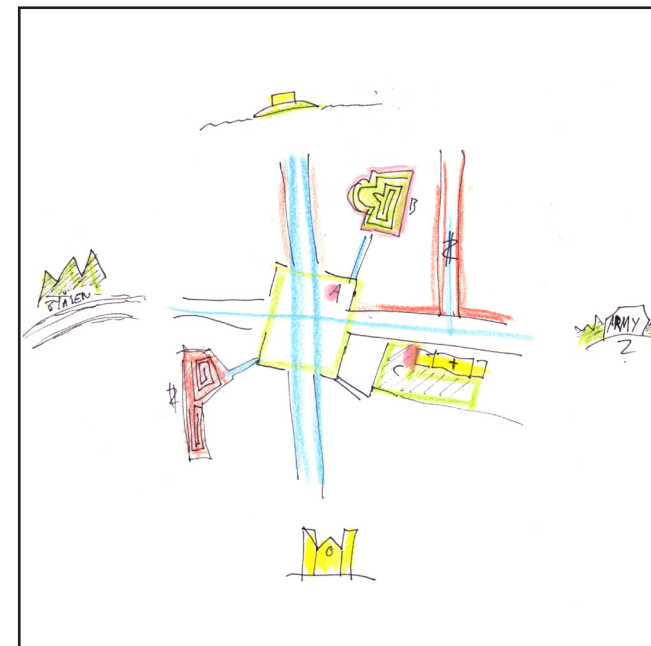
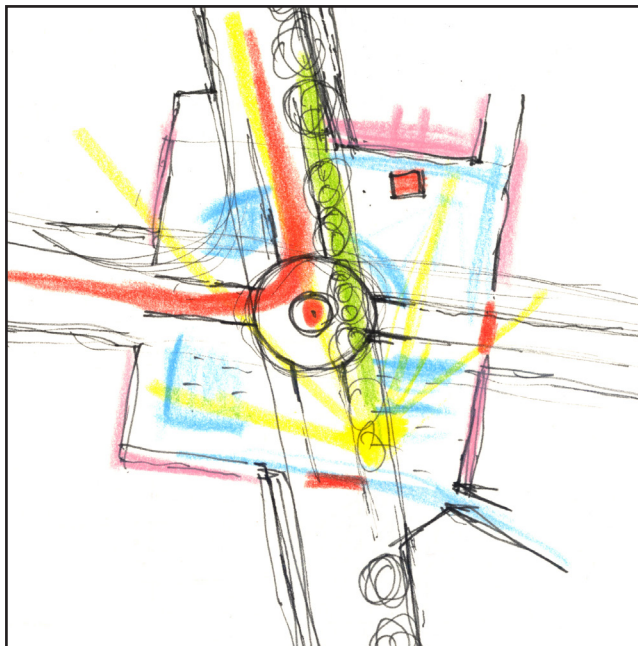
Der, blant Trondheims arkitekter, sto pengene. Kotengene. Der var den forsmådde Torv-arkitekt. Marjamaajahaja. Ved pengene sto den lydige og entusiastisk trippende teknokrat. Politikerne holdt seg stort sett hjemme.

Det var på mange måter et bilde av Bygge-Norge i dag: Fraværende politiske organer, joviale penger og en gjeng snakkende arkitekter med gode hensikter og svak rygg.

Temaet var Torget og dets viktighet virket ubestridelig. Det er rart hvordan belegning kan fylle en kveld. Mørkere og lysere stein, kanskje et vannspeil og noen brolagte solemerker. Alt omkransende den stolte fascistoide reising vi alle har lært å kjenne som trøndersk, først og fremst.

Jeg innså at det var dette landskapet jeg nå gikk inn i. En jungel. En særdeles hårete jungel.

Man får jo umiddelbart behov for å trække på noen tær.

Kongens gate

De byggene på Torget av størst antikvarisk verdi vender seg bort fra Torget, til fordel for Kongens gate. Skal vi forstå Torget historisk er disse - historiske - byggene mest relevante. De forteller oss at Kongens gate er viktigere for sosiale aktiviteter enn Torget.

Inn mot Torget vender det seg i dag inngangen til et kjøpesenter, en Rema, bank, butikk for Rosenborg-effekter, restaurant, turistinfo, to hurtigmatkjeder og gamle Phønix

Bilgata Kongens gate

viser viktigheten Kongens gate har hatt kommersielt og sosialt - det var her folk var og hvor man gjerne la mye penger i å vise seg frem gjennom arkitektur.

I dag er Kongens gate dominert av bilparkering. Det er synd, for den har alle forutsetninger for å bli en Trondheimsk *piazza*. Den går øst-vest, med gode solforhold og vindskjerming. Her kan man anlegge Trondheims stasgate hvor byens borgere kan flanere, sitte, se-og-ble-sett. Heller enn å bruke masse penger på Torget burde man her investere i en vakker belegning og kvalitetsmøblering.

Torget. Inngangen til Trondheim Torg Kjøpesenter

Hotel - i dag kontorene til Norsk oljeselskap, og Torgets desidert mest påkostede bygg.

Hvis vi går Kongens gate fra Torget til Kjøpmannsgata vil vi gå mellom en rekke med gamle, staselige bygg: Apotekerbygget, Hornemannsgården, Vår Frue Kirke, det gamle børsbygget og Telegrafverksbygget (begge i dag kjøpesenter), Frimurerlogen, Tronhjem Sparebank, Brannstasjonen, tidligere Norges bank (i dag Vitensenteret) og Steengården (tidligere rådhus, i dag Biblioteket). Dette er påkostede bygg med historisk betydning og

Amagertorv, København

Hornemannsgården

Vår Frue Kirke

Telegrafverksbygget

Apotekerbygget

Børsbygget

Steengården

Trondhjem Sparebank

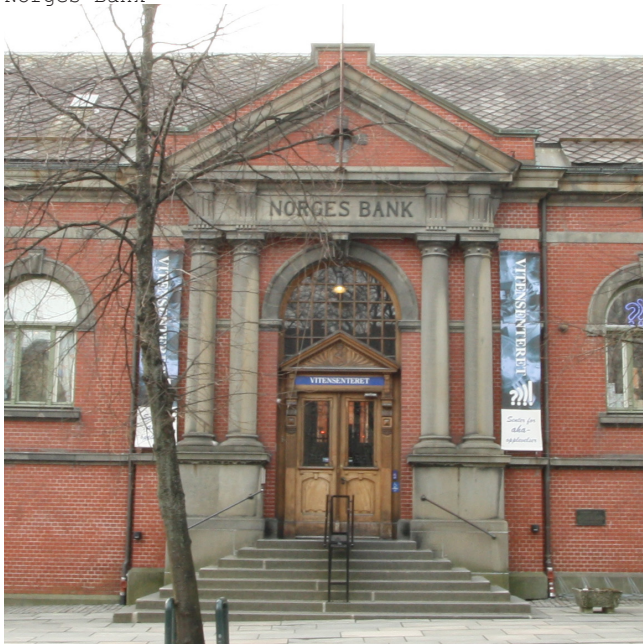
Brannstasjonen

København, Trondheim

Jan Gehl har gjort mye godt for byutvikling de siste 40 år. I dag er det forholdsvis bred politisk, faglig og folkelig enighet om at byer må tilrettelegges for gående og syklende, på bekostning av bilismen.

Men dette er ikke Sannheten om byen. Det er en av flere. Gehl bruker København som et ideelt eksempel. København er en fin by,

Norges Bank

Frimurerlogen

Jan Gehl

LIVET MELLEM HUSENE

udeaktiviteter og udemiljøer

Vinnerforslaget, Torget. Marjamaa arkitekter

at verdens byer blir likere. Men det innebærer også at byer som sådan mister sitt mangfold. Om endringene er til fordel for befolkningen er selvsagt av betydning, men det må alltid en grundig vurdering til før en by beslutter å endre sin karakter, i tråd med dominerende byplanleggingsideologier. Modernismen tok ikke slike hensyn. I dag ser man tendenser til en kollektiv bevegelse i en annen retning, mot "Gehlismen".

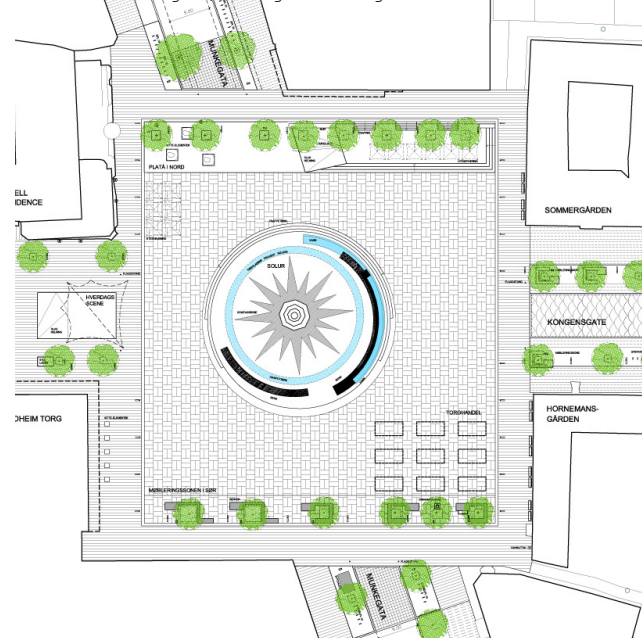
Nylig ble vinnerforslaget for ny utforming av Torget signert Marjamaa Arkitekter satt til side av Trondheim kommune

Reitan/Koteng-finansiert forslag utarbeidet av kommunal prosjektgruppe med Gehl Architects

men alle byer verken kan eller skal bli som København. Los Angeles er vanskelig å *Københavnifisere*. Den har få gode byrom i klassisk forstand. Derimot finnes stranda som sosial møteplass. Gata tilhører her bilen og Gehls idealer vil ikke la seg overføre uten å lage en ny by. Brasilia er et annet eksempel. Brasilia ville ikke vært Brasilia, med sin megalomanske storslåtthet, uten bilismen. Jeg nevner bilisme her i kontrast til Gehl, ikke en verdi i seg selv. Poenget mitt er at hvis alle byer skal utformes etter like idealer innebærer dette en forflating på globalt nivå - altså

Vinnerforslaget, Torget. Marjamaa arkitekter

etter at private investorer, med Koteng og Reitan i spissen, la 50 millioner kroner på bordet til opprustningen, med forbehold om at det eksisterende forslaget ble forkastet. Gehl Architects ble engasjert som rådgivere og det nye forslaget, utarbeidet av en kommunal prosjektgruppe, har vakt reaksjoner - men hovedsaklig på prosess- og detaljnivå. Det viktigste kanskje er den uryddige håndteringen og tilsidesettelsen av et eksisterende vinnerforslag. Det nye forslaget gjorde også noen lite strategiske formvalg, som fjerningen av soluret - åpenbart

en viktig identitetsmarkør for Trondheims befolkning. Dertil viste det seg at bruken av de såkalte "filleryene", belegning som viser de viktigste ganglinjene over Torget, ble for sterk kost for veldig mange.

Dette kan hevdes å være en misforståelse av plassens grunnleggende karakter - at den nettopp ikke skal angi ganglinjer, men ha en åpen form som ikke sier hvor man skal gå eller hva man skal gjøre der. Men filleryene er forståelig innenfor Jan Gehls by-ideologi. Torget-planen er et forsøk på å bryte opp og ned

politikere, fagfolk eller folk flest. Dermed sitter man fast i et paradoks som på samme tid sier økt aktivitet og bevaring av det historiske Torget. Mye tyder på at disse ikke kan forenes.

Aktivitet genererer profitt. Det vet Reitan og Koteng. Deres mål er å gi Midtbyen den komfort et kjøpesenter kan tilby. Politikerne er overbevist om at et livlig sentrum gjør en attraktiv by. Opinionen er hjertens enig. Dermed har disse kreftene funnet sammen og drar nå i samme retning. Når offentligheten preges av en slik konsensus kan det være relevant å stille noen kritiske spørsmål.

Reitan/Koteng-finansiert forslag utarbeidet av kommunal prosjektgruppe med Gehl Architects

et utflytende byrom for å gjøre det mulig å etablere steder for aktivitet innenfor en mer finmasket struktur. Dette gir mening hvis man har økt aktivitet som målsetting, men det endrer samtidig Torgets karakter i relativt stor grad.

Og her ligger kortslutningen: Torget MÅ nemlig endres for å tilrettelegge for denne økte aktiviteten. Enten ved å forsøke å bryte opp rommet slik Filleryene gjør, bygge om eldgamle trehus så de åpner opp mot plassen, eller ved å introdusere nye bygg på selve Torget. Ingen av disse mulighetene vil noensinne godtas verken av

Bortgang ved omkjøring

"Shopping is arguably the last form of public activity"

-Rem Koolhaas

I riktig gamle dager hadde vi ingen biler i byene. Heller ingen telefoner, tv, internett eller noen av disse moderne oppfinnelsene som gjør livene våre raske og underholdene. Så kom bilene og fylte våre byrom. Apparater for

kommunikasjon fylte våre hjem. Før var byrommet et helt nødvendig sted for ting som handel og distansert sosialt liv. Det måtte til for å opprettholde liv og innhold. Slik var det da. Og slik vil vi ha det nå. Bilene skal ut av byen. De skal rundt, under, utenom. Tilbake ligger byen - billøs, atter en gang. Hva betyr et billøst sentrum i dag?

Byen som sosial arena er ikke hva den var. I dag bruker vi den hovedsaklig til shopping, på lørdager. Ingenting tyder på at dette vil endre seg om vi fjerner bilen. Vi vil bruke den mer, også

til andre ting, men de vil høyst sannsynlig være for bi-aktiviteter

Torget tidlig 1960-tall? Trondheim byarkiv.

å regne, til den nevnte shoppingen. Dette har noen problematiske aspekter:

Ikke alle er komfortable i rollen som forbruker. Det skaper et press på menneskers konsum. I tillegg skaper det et press på naturens økosystemer. Sagt på en annen måte: Forbruk har uheldige *sosiale og økologiske* konsekvenser.

Det er gode grunner til å forsøke å hindre utviklinga av byen som kjøpesenter. Min påstand er at et generelt ønske om aktivitet i byen og gode rom å være i, vil føre oss dit. Derfor må byens felles rom tilby mer.

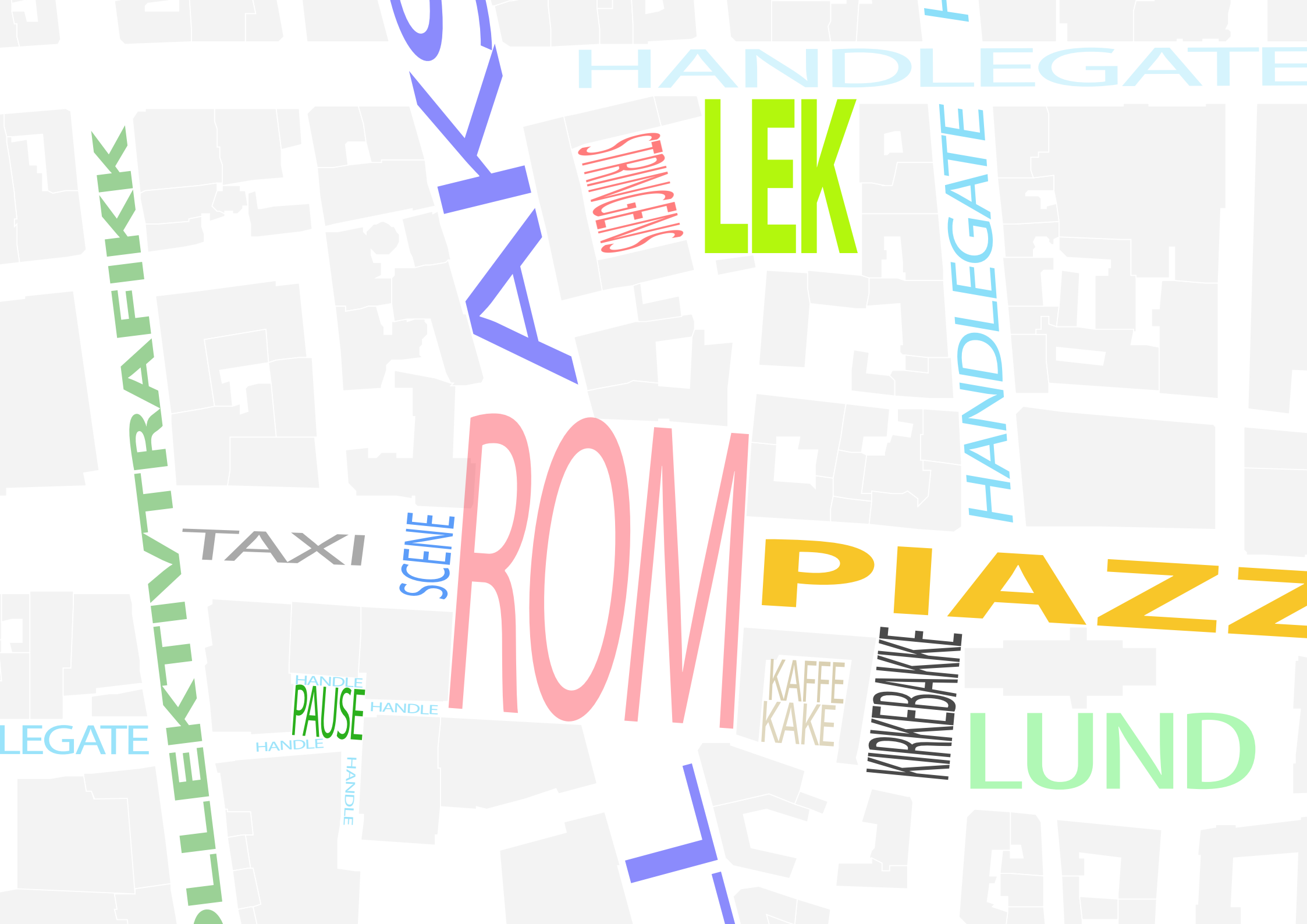
Shopping er vel og bra - en tildels nødvendig del av moderneliv, men byrommene bør også være et sted hvor andre ting skjer, uavhengig av konsum. Handel, slik det foregikk før, var en sosial handling mellom individer. Når nå handel har blitt erstattet av shopping innebærer det et bortfall av dette sosiale aspektet - fra relasjonen kjøper/selger til konsument/salgsubjekt. Handel krevde interaksjon mellom mennesker. Konsum er først og fremst en pengetransaksjon.

Den Gehlske ideologi legger tilrette for denne "kjøpesenterifiseringen", gjennom

å strømlinjeforme byrommene, i et bysenter etter bilens bortgang.

Som jeg har vært inne på viser eksempelet Torget dette: I et forsøk på å omgjøre Torget til et kommersielt habilt rom mister man av syne rommets egentlige karakter. Ideen om sentrum lagt tilrette for gående og syklende er god, men samtidig kan det virke som den innebærer en reduksjon av byrommenes fulle potensiale. Akkurat som byggene som omkranser dem, har disse rommene forskjellige roller å spille, utover å tilby den tannløse hyggen som handelsstanden gjerne vil vi skal oppleve.

The logo for BILTRAFIKK, featuring the word "BILTRAFIKK" in a bold, sans-serif font, with a stylized yellow and grey graphic element to the right.

HANDLEGATE

KOLLEKTIVTRAFIKK

KAFKE

SPANGEN

LEK

HANDLEGATE

TAXI

SCENE

ROM

PIAZZA

KIRKEBAKKEN

KAFFE
KAKE

LUND

PAUSE

HANDLE

HANDLE

HANDLE

HANDLE

LEGATE

Intermezzo 2:

En aften på ALLMØTE, Byscenen 13.
Februar 2012.

Full sal. Full scene: Billedkunstner
Håkon Bleken, Pengemann Ivar
Koteng, Kunsthistoriker Daniel
Hansen, Arkitekt Knut Selberg,
Næringslivsleder Berit Rian,
Lokalpolitiker Rød, Grønn, Blå og
Blåere. Kjør debatt!

Bleken: *Bevar! Her er svak urban
teft! Se på de franske presidentene!
De fikk til ting de! Snakk om urban
teft!*

Koteng toer sine hender: *Alt vi vil
er å få AKTIVITET på Torget. Aldri
vært så vanskelig å gi bort pæng!*

(Selberg sukker tungt)

Rian: *Blomstrende AKTIVITET!*

(Selberg holder en lengre forelesning
om Torget, trafikk, byutvikling i
Trondheim. Han bruker storskjerm.
Powerpoint. Dette kan han.)

Politiker Ekstra Blå: *Vi må ha
TRIVELIG Torg. AKTIVITET!*

Politiker Blå: *Liv på Torget! OG
AKTIVITET.*

Politiker Rød: *AKTIVITET!*

Politiker Grønn: *Bevaring. Bevaring.
Bevaring! OG AKTIVITET.*

Bleken: *Død og forbannet fordervelse!
Jeg svartmaler ikke. Tingene er
SVARTE!*

Politiker Blå: *Jojo, men nå må vi
ikke skylde på pengene...*

Kunsthistoriker Daniel Hansen ser
opp, ild i øynene: *IKKE VÆR REDD FOR
BAROKKEN!!!*

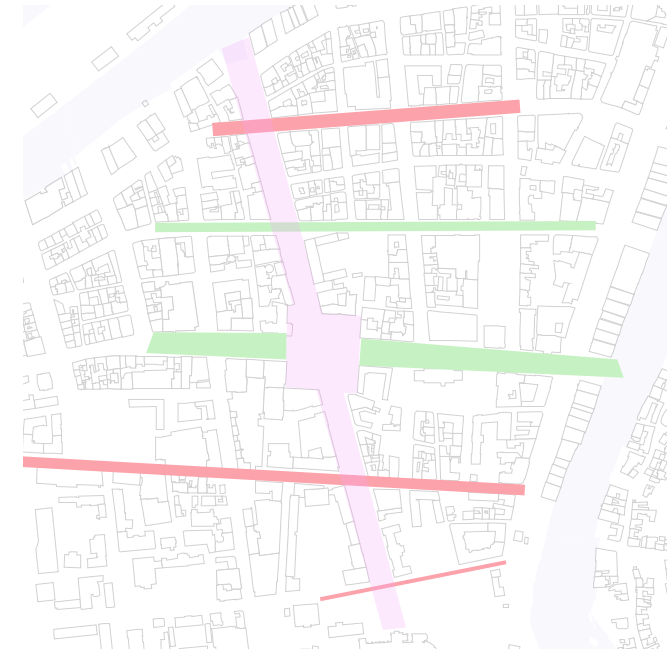
(Stillhet. Selberg legger hodet
bakover i noe som ligner fortvilelse.
Etter å ha samlet seg går panelet
videre. Om Leutenhaven, godsterminal,
bolignød og alt annet. Siste ord om
Torget var iallfall sagt.)

Versaille, Trondheim

Bybranner har herjet Trondheim opp gjennom historien. Etter den såkalte Hornemansbrannen i 1681 ble den dansk-belgiske offiseren Johan Caspar de Cicignon tilkalt for å lede gjenoppbyggingen. Han utarbeidet da den byplanen som Trondheim fremdeles reguleres etter og har blitt stående som det fremste eksemplet på barokk byplanlegging i Norge.

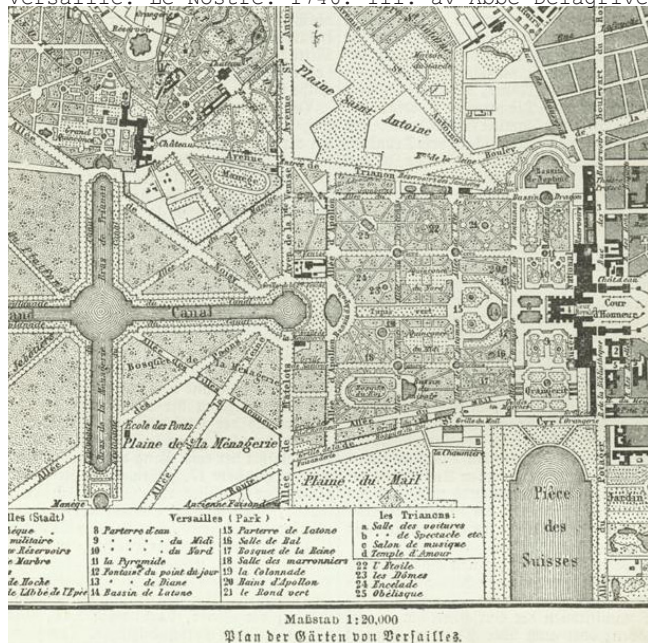

Cicignons byplan

Hovedakse med tverrakser

Versaille, Le Nostre. 1746. Ill. av Abbé Delagrive

Det kan virke litt malplassert med en byplan med dramatiske akser og gatebredder av slike formater i et provinsielt tettsted som Trondheim. Selvom Cicignons avenyer tjente som branngater (hele byen brant riktignok allikevel ned i 1708) var de ikke særlig funksjonelle i et trøndersk klima. Rundt 1860 ble det plantet to rekker med hestekastanjer i Munkegata som bedret vindforholdene, sammen med opprettelsen av landfyllingen Brattøra. Alleen har siden den gang vokst seg stor. Riktignok lavere enn ellers i Europa på grunn av det kjølige klima. Men i dag dominerer

Aksen og landskapet

trekronene Munkegata-aksen og reduserer utsikten mot Fosen og endog Nidarosdomen. Dette står i kontrast til ideen om hvordan den barokke aksen forankrer byen i landskapet.³

(Kort om by og trær

Når jeg ser på bildet til høyre merker jeg en mer intens opplevelse av aksen enn når jeg ser på bildet nedenfor, men også en mer positiv opplevelse av byens karakter - dens fasader, linjer, orden og ro. Det kan være mange årsaker til

Munkegata ca. 1860. Like etter beplantning. (Trondheim byrkiv)

Munkegata i dag. (foto av Mørkrid/Vestrheim)

det, men jeg tror selv at trærnes størrelse bidrar sterkt til denne opplevelsen. Bildene viser hvordan opplevelsen endres når gatefasadene og, ikke minst, himmelrommet reduseres som visuelle elementer i gatebildet.

Trær i byen kan være viktige - både fenomenologisk og klimatisk. Men de må allikevel plasseres med omhu. Type, størrelse og situasjon må vurderes nøye. Får de nok rom der de står? Hvordan er møtet mellom treet og bakken det står på? Trærne spiller unike roller der de bringer inn sin individuelle form og karakter, samtidig som de

kan stå sammen i et kollektiv. Jeg tolker trær ofte som elementer av ro, langsomhet og permanens. De er levende organismer med begrenset eksistens, men de overlever oss. De representerer på denne måten bestandighet.

Min generelle opplevelse er at trær ofte brukes overilt - det er for mange av dem i norske byer. Da mister man opplevelsen av treets individualitet, tror jeg. Noen steder kan det være fint med byrom tette av trær. Andre steder kan det være best med mer rom.)

Stiftsgården. Trær som individ og kollektiv

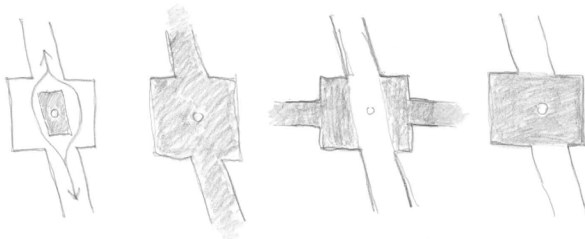

Den barokke byplanen i Trondheim forteller oss noe viktig. For disse gatene vitner om ambisjoner og idealer langt utenfor Trøndelag, det viser Trondheim som en by med internasjonal orienteringsevne. Selvom Trondheims størrelse i 1681 ikke sto i forhold til byplanens utforming, har det vist seg kun å være et spørsmål om tid. I alle tilfeller gir det et treffende bilde på stedet Trondheim - en liten by i utkanten av verden, med et utadvendt vesen og omfangsrikt selvbilde. Trondheim har tross alt en lang historie av internasjonalt format, som tidlig sentrum for

oversiktlig i det urbane miljø. I vekselvirkningen mellom de fortettede veitene og de grandiose avenyer mener jeg man finner en generell karakter av sublimt format i Trondheim, der opplevelsen av byen begynner å vibrere. Byen er sivilasjon og menneskets markante stand mot naturen. Trondheims byplan bringer dermed naturens sublimitet inn i byen ved å åpne den opp. På den andre siden er den en sterk demonstrasjon av samfunnets tekniske styrke. Det er mennesket som i skogen etablerer den horisontale flate for å markere sin tilstedeværelse og kontroll over omgivelsene.

handel og religion, seinere også akademisk virksomhet.

Trondheim viser hvordan regionalitet og urbanitet ligger paret sammen i selve byplanen. Den barokke byplanen har to sider: Aksene gir naturlandskapet tilstedeværelse i byen, og en følelse av det uendelige rom. Dette kan sies å være sublimt, men ikke spesifikt urbant (snarere er dette et grep fra barokk *hagekunst*). Der byplanen orienterer seg inn mot det som ER spesifikt urbant, kan sies å være den ordnende egenskapen den har. Det dreier seg om en symmetri og åpenhet som etablerer

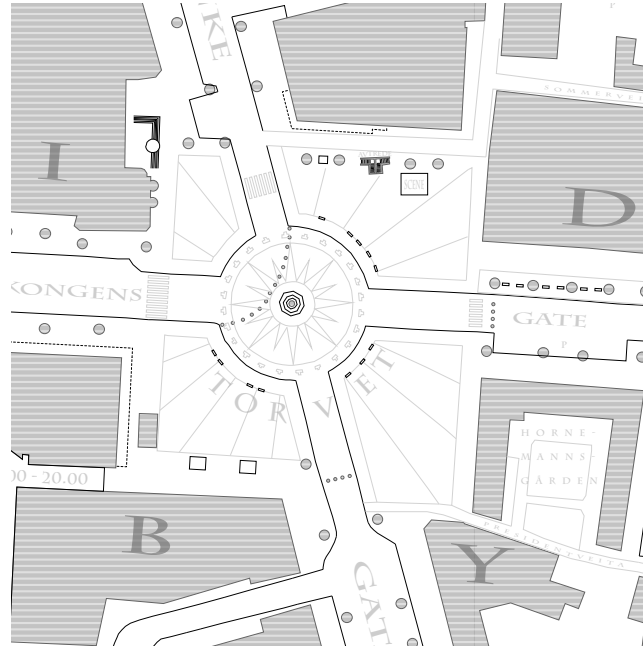
H. Le Nôtre. Den gamle byens
ut av seg.

En scene. Hver Keping har rett til
byens og utvann.

Agoramani

Torget Tahrir, Plassens natur

- "
- Plassmidten skal holdes fri for monumenter, inkludert monumentalbygninger.
 - Innfallsveien til plassen skal ikke ødelegge inntrykket av et lukket rom, eventuelt kan arkader benyttes.
 - Plassens proporsjoner skal rette seg etter den bygningen som dominerer plassen.
 - Plassen bør være uregelmessig, fordi dette er en følge av den historiske utvikling, og vil derfor oppleves som harmonisk.
 - Plassens monumentalbygninger skal

velfungerende plass. Torget ble laget som en militær ekserserplass. Den er enorm - 10000 kvadratmeter. I nord, sør, øst og vest åpner den seg i Munkegata og Kongens gate.

For tiden raser debatten om Torgets utforming. Lokale kjøpmenn har lagt penger på bordet, med visse føringer vedlagt. Slikt blir det bråk av. Men det alle ser ut til å være hjertens enige om er at Torget trenger aktivitet. Hva innebærer det?

Som nevnt er ikke Torget laget for den hverdagslige aktiviteten. For å få aktivitet inn på Torget må man endre de omkringliggende fasadene

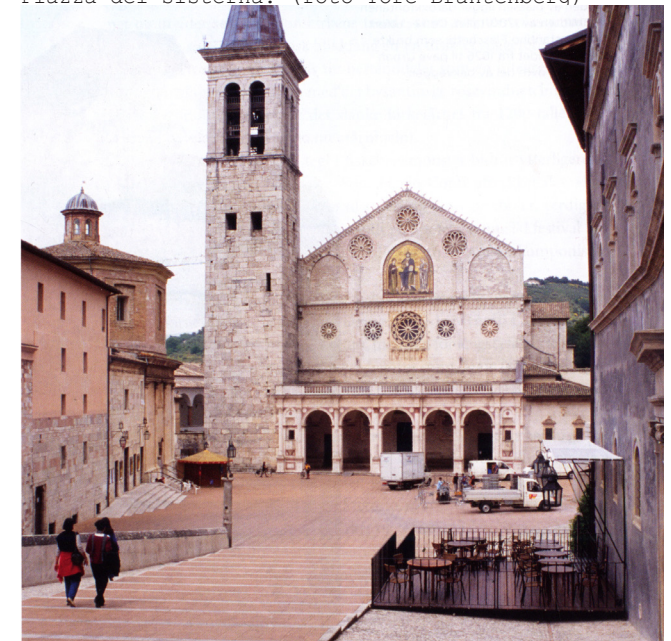
gi anledning til dannelsen av grupper av plasser, en plass for hver av bygningens fasader." ⁴

-Camillo Sitte, Der Städtebau nach seiner künstlerischen Grundsätzen, 1889.

Aktivitet ser ut til å være plassens credo om dagen. Men plassen har mistet mye av sitt innhold som historisk sentrum for handel og utveksling. Utvikling av transport- og kommunikasjonsteknologi har gjort det overflødig å samle handel, produksjon, viten og makt innenfor et tett, sammenhengende fysisk rom. I dag kunne man snakke om den tomme plass.⁵

Torget i Trondheim har på sin side, i en forstand, alltid vært tomt. På grunn av vindforhold og biltrafikk har det ikke vært et særlig egnet sted for den daglige aktiviteten vi ser for oss på en

Piazza del sisterna. (foto Tore Brantenberg)

Henrettelsen av Ludvig 14. under den franske revolusjonen. I dag Place de la Concorde. (Ukjent opphav)

og fylle dem med "gågatevennlige" butikker og caféer. Problemet er selvsagt at Torget har svært lite "gågateaktig" over seg. Innenfor rammene av det daglige byliv ER DET IKKE ET GODT STED Å VÆRE. Dermed vil butikkene og restaurantene sannsynligvis heller finne seg fine lokaler i Nordre gate eller på kjøpesenteret. (Det er et paradoks at det som kalles Trondheim Torg i dag er et kjøpesenter som ligger VED Torget. Navnet burde forøvrig inndras umiddelbart og forvaltes av kommunen.)

Ingen er tjent med et subsidiert torg. Vi må slutte å late

som det er noe annet enn det faktisk er - en ekserserplass. Den egner seg for stadionlignende konserter, 17.mai-tog, målområde for byløp, såkalte folkefester eller helt nødvendig folkerevolusjon.

Hørt om Tahrir-plassen? Merkelig nok vet vi nå alle at dette er plassen hvor den arabiske våren i 2011 så sitt absolutte klimaks. Samtidig som sosiale medier - facebook og twitter - har blitt behørig omtalt som nøkler til å forstå hva som skjedde dette året, så vi alle hvor viktige byenes midtpunkt var i denne revolusjonen.

Samme år fikk vi i Norge se en

Tahrir-plassen, Kairo, ved bønn under den arabiske våren. (Ukjent fotograf)

17. mai en gang på 70-tallet. (Trondheim byarkiv)

hel nasjon samle seg i sorg etter 22.juli. Igjen var sosiale medier viktige organisatorisk, men den offentlige sorgen fikk sitt utløp på Rådhusplassen i Oslo, Torget i Stavanger, Torgallmenningen i Bergen, Torget i Trondheim og rundt om i landet ble betydningen av dette ene samlende rommet tindrende klar.

Noen følelser trenger rom - store rom.

Ved Olav-statuen etter 22. juli. (Foto Hans Bjørstad)

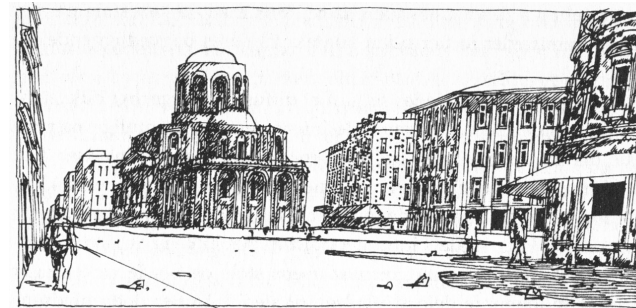
P l a s s e n s psykologi

"Tallrike mennesker sies å lide av denne agorafobi, hvor de alltid opplever en viss engstelse eller utrygghet, når de skal gå hen over en stor tom plass. Agorafobi er en ganske ny og moderne lidelse. Man føler helt naturlig hygge på små, gamle plasser ... På våre moderne, gigantiske plasser, med deres gapende tomhet og trykkende kjedsomhet angripes de, som kommer fra gemytlige, gamle byer, av denne fasjonable agorafobi." ⁶

- Camillo Sitte

Mennesket må etablere sted for å føle trygghet. Hjemmet er selve prototypen på sted. Der er man trygg, om enn isolert. Plassen er stedets motsetning - individet blir blottstilt, eksponert og tvunget til å foreta valg. I gaten, hvor man kom fra, forholdt det seg annerledes: *'der kjører bilen, her er fortauet og her går jeg, den veien'* - valget er tatt for deg, man er i bevegelse, som så mange andre. I gaten er med andre ord rollene fordelt, på plassen må man selv velge hva neste steg skal bli. Dette er en situasjon preget

Gade. Palle Nielsen

Plads. Palle Nielsen

av spenning og usikkerhet, her kan alt skje.⁷

For å falle til ro på plassen trenger mennesket å etablere steder. Det kan kanskje være et monument, et enslig tre, stoler og bord satt tett sammen i en gruppe eller rett og slett andre mennesker. Spørsmålet er om dette er gjennomførbart på Torget eller om denne plassen ikke er laget for å romme slike steder. Man kan jo alltid forsøke, men samtidig er det relevant å spørre seg om ikke Torget skal få spille sin rolle som plass fullt ut. Skal man ta Camillo Sittes fem regler for en

GOD plass Å VÆRE på alvor, er det simpelthen ikke gjennomførbart.

Vi må tørre å kjenne på ubehaget - byens sublimitet. På den rendyrkede plassen blir mennesket nødt til å ta inn over seg byens komplekse uoversiktligheit og stå oppreist, alene som individ. Så lenge byene våre har andre rom å falle til ro og bare være, kan den saktens 'stedvis' også oppvise sin storhet. Det kan være ubehagelig, byen verken er eller skal være kun kos og hygge, den er også en voldsom og sammensatt organisme. Oslo er en by du ikke forlater før du har fått merker av den.⁸ Jeg vil

Agorafobi. Palle Nielsen

Sted. Palle Nielsen

så gjerne at Trondheim ikke skal være byen du forlater med bart og skinnvest, liksom... Trondheim skal sette seg i sjela di, men da må den få lov til å vise sin urbane VELDE.

Torget teater

Torget har rollen som det symbolske sentrum i Trondheim. Tidligere rundkjøring - i dag et trafikkmessig kompromiss der bussene kutter plassen i nord-vest. De eksisterende gatene med sine brosteinskanter

delers plassen inn i fire seksjoner, i tillegg til midtsirkelen. I rak opposisjon til Camillo Sittes (og andres) plassidealer finner man Olav Tryggvasson-statuen midt på plassen, plassert der i 1921. Den er et landemerke i byen og det virker som det er stor folkelig og politisk konsensus om å la den i fred.

Plassen er i dag designet som en rundkjøring, noe som gav mening til den noe anstrengte plasseringen av Olav Tryggvasson-statuen, men fungerer ikke lenger som det. Den sør-vestre delen ligger uløselig bundet til

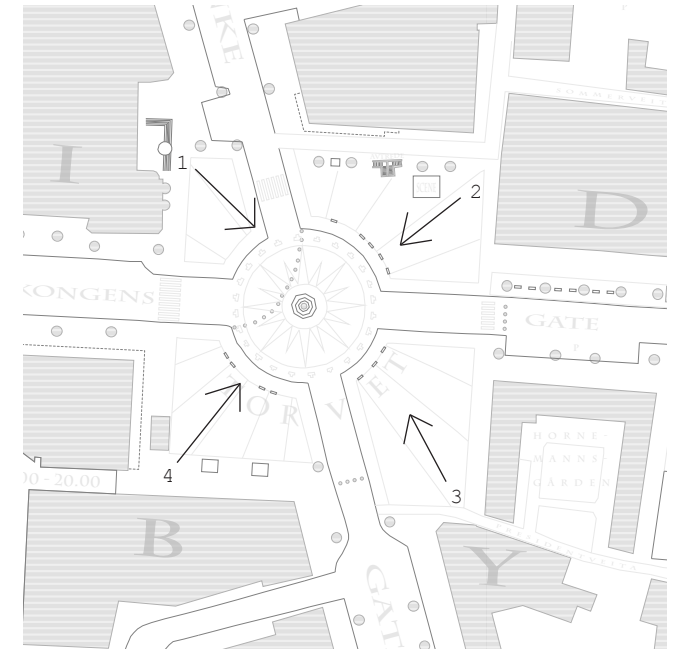

1

3

2

4

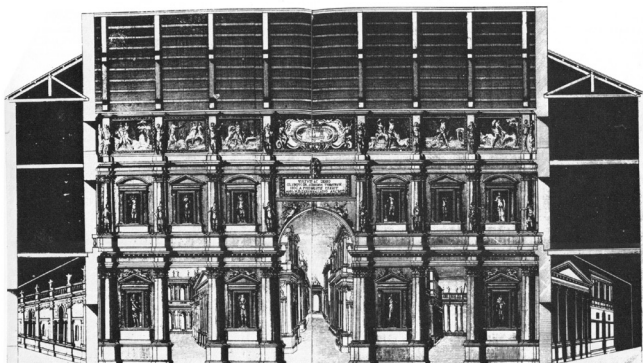
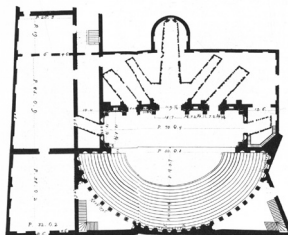

Trondheim Torg kjøpesenter. Denne delen brukes dermed flittig. Her finner man salgsboder om sommeren og tidligere også skøytebane om vinteren. Den sør-østre delen ligger mer åpen. Den brukes som Torg-utsalg om sommeren, juletreutsalg m.m. om vinteren og større konsertarrangementer har ofte scenen plassert i denne delen. Den nord-vestre delen er dominert av trafikk - buss i gata og folk på fortauet. Om sommeren er det også plassert en utecafé her. Torgets nord-østre del er den største, med de beste solforholdene, men brukes minst. Den har en liten scene, mer

eller mindre permanent. Tidligere var de underjordiske doene i bruk. Disse er i dag stengt av pga driftskostnadene og erstattet av de privat sponsede container-doene man finner på torget og en håndfull andre steder i sentrum i dag.

Torget er et sted for den visuelle opplevelsen, iscenesattavbyplanen. Den barokke byplanen er sterkt påvirket av datidens ideer om å behandle byrom teaterscenografisk, med tydelig retning og motiv. På denne tiden kalte man da også et bykart for *theatrum*.⁹ Denne intime koblingen viste Palladio allerede i

Teatro Olimpico. Palladio

1580, ved å la scenerommet illudere gaterommet i *Teatro Olimpico*. Her ble selve gata scenografien.¹⁰

Torvet med Munkegata har en svak helling nedover fra Nidarosdomen og nordover - et trekk som taler for denne aksens rolle som iscenesettende heller enn en scene i seg selv. Det viktige er egentlig ikke selve byrommet, men det dette byrommet strekker seg mot, som er landskapet. Det er fjorden som er den egentlige scenen i denne sammenhengen, med Fosen-alpene som scenografi. Torvet og Munkegata er således et publikumsareal for opplevelse - et sted for å beskue

den mektige natur. Nidarosdomen gir individet ryggdekning og et anker i situasjonen.

Torget oppleves utflytende fordi det ikke er en Piazza eller allmenning i vanlig urban forstand - Det er et orienteringspunkt i aksen Nidarosdomen/Munkholmen som egentlig opererer som en enhet - ett plassrom - i Midtbyen og i landskapet. Når Nidarosdomen lukker aksen på dens høyeste punkt skaper det dette plassrommets begynnelse. Andre eksempler på dette er Torget i Stavanger eller Piazza del Campo i Siena. Stavanger-eksempelet er åpenbart. Med Vågen som det åpne

rommet i den ene enden og trappene som ryggen i den andre. Det er ikke et aksialt plassrom på samme måte som Torvet/Munkegata, men har mye av den samme tosidigheten, i tillegg til en tydeligere helning. Campo i Siena er ganske annerledes. Her er fokuspunktet origo i en halvsirkel hvor sceneteppet er det monumentale rådhuset, mens ryggen er byggene som omkranser plassen.

I større grad enn Stavanger og ikke minst Trondheim er Campo et amfi, med form som det klassiske teateret. En svak helling gir et plassrom oversiktighet. Det gjør at et menneske som kommer inn dit

Piazza del Campo, Siena. (Fotograf ukjent)

later til å bidra til denne trygghetsfølelsen. Men det virker ikke alltid å være nødvendig. Il Campo har jeg allerede trukket frem som et eksempel der folk oppholder seg på HELE plassen, ja, de *ligger* endog. Amfi-formen spiller her en nøkkelrolle med oversikten som følger. Men dette er et helt spesielt plassrom med unike kvaliteter som oppfordrer til opphold. Munkegata/Torvet opererer på et annet plan. Mens selve amfi-formen forankrer Il Campo og trappene på Torget i Stavanger gjør det samme, så kan man i Trondheim si at Nidarosdomen i noen grad fungerer tilsvarende.

får en følelse av oversikt og kontroll. Dette oppleves sterkt på Il Campo og man ser det på hvor mye plassen blir brukt til opphold. I Trondheim kan man ikke snakke om den samme oversiktligheten. Til en viss grad kan Munkegata oppleves tilsvarende, men for Torvet alene blir helningen for svak til at det oppleves oversiktlig på samme måten.

Plassrommet defineres av byggene som omkranser det. Det beste stedet å oppholde seg på en plass er som regel i nærheten av disse byggene. Mennesket har behov for oversikt og en slik ryggdekning

Men et fondmotiv som dette er en langt mer subtil visuell virkning. Munkegata/Torvet skal oppleves - ikke brukes i hverdagslig forstand. Dette plassrommet er et skue, det vil si en plattform for en helt spesifikk visuell opplevelse.

La stå!

Mitt konkrete forslag for Torget (og Munkegata) er å ta bort kanter, hindre, trær og møblering. Introdusere plassen som den store, åpne, øde flate til ekstraordinært bruk. Jeg mener at dette begrepet "ekstraordinært" bærer i seg interessante muligheter.

Kunstviter Miwon Kwon definerer tre ulike former for *stedspesifikk kunst*, hvorav en er den *diskursive* som plasserer seg midt i samfunnet og hvis intensjon er å skape en eller annen form for motstand ved

sin tilstedeværelse.¹¹ Et eksempel er Richard Serras kunstverk «*Tilted arc*» (1980) i New York - en buet vegg over en offentlig plass som skar seg gjennom plassrommet. Den tvang gående til å gå rundt og hindret sikt. Med andre ord en radikal inngripen i et eksisterende byrom. Verket ble senere fjernet da det ble vurdert til å være en sikkerhetsrisiko. Jeg mener Torget har en unik mulighet til å skape slike friksjoner i samfunnet, som et byrom alle ser ut til å ha sterke og følelsesladde meninger om. Hvorfor ikke sette opp en bevisstgjørende midlertidig vegg som blokkerer

Nidarosdomen/Munkholmen-aksen? Hva med å bruke plassgulvet som lerret, hvor det kan påmales ulike funksjoner etter behov og lyst - fotballbane, sjakkbrett, eller brukes som plakat i megaformat ved neste folkefest? Hvorfor ikke sende Olav Tryggvason-statuen på turné ut i verden og invitere utenlandske kunstnere til å lage installasjoner som kan stå på søylen for en periode? Da statuen av den lille havfrue i København, et symbol for byen, ble sendt til Shanghai Expo 2010 for å sitte i midten av Danmarks paviljong, inviterte de den kinesiske

Ai Wei Wei. København, 2010. (Foto Jens Schott Knudsen)

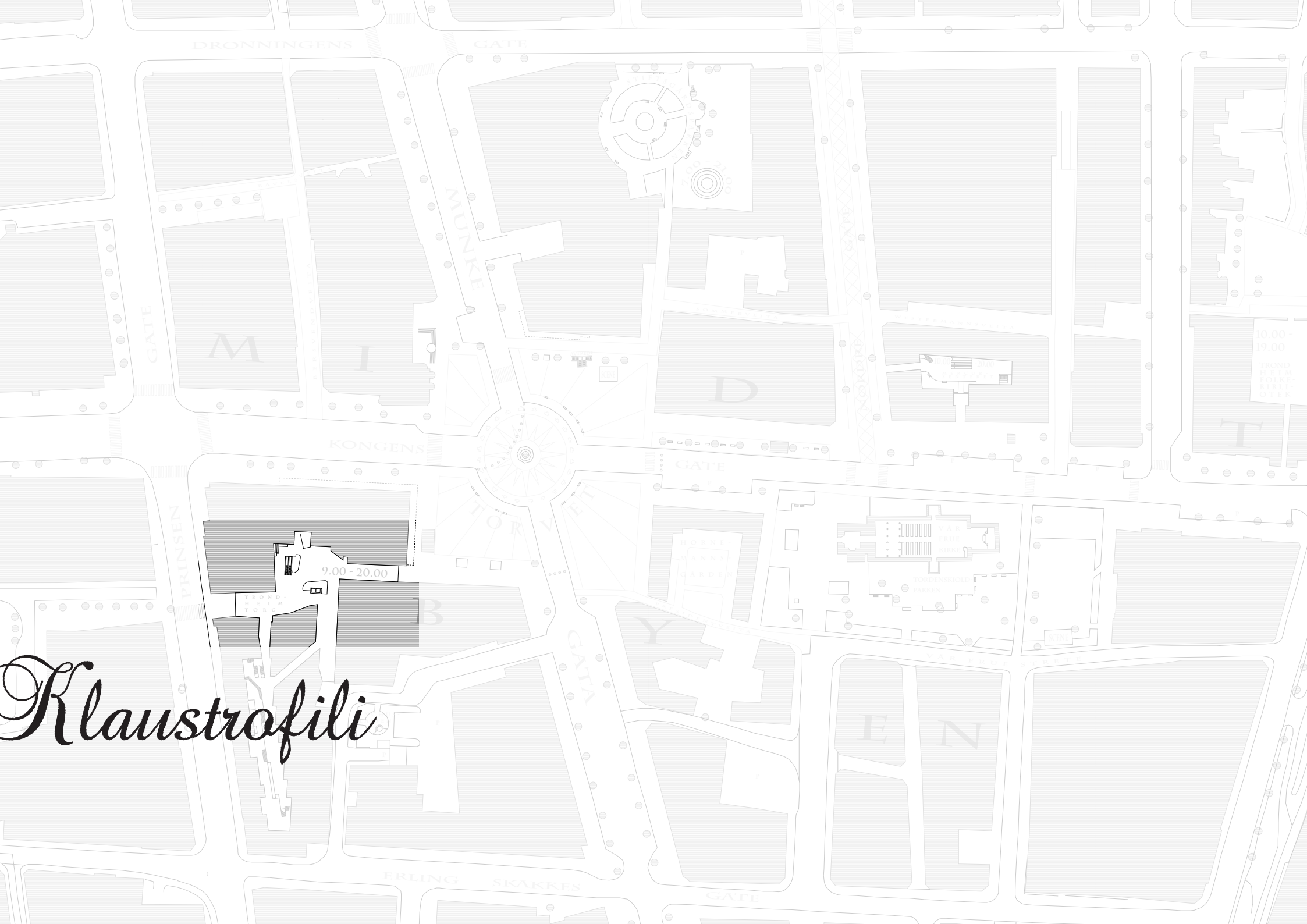
Serra, "Tilted arc" 1980. (Fotograf ukjent)

kunstneren Ai Wei Wei til å lage en installasjon i dens plass. Han plasserte et overvåkingskamera som filmet havfruen i Shanghai. Opptaket ble vist på en skjerm over det tomme stedet i København hvor hun vanligvis satt.

En dag mens havfruen var borte dukket denne opp. (Foto Jens Schott Knudsen)

Klaustrofili

Kjøpesenterets arkitektur-historie

Den østeriske arkitekten Victor Gruen tegnet det som gjerne kalles verdens første moderne kjøpesenter. Hans idé var å reparere det han så som dysfunksjonell suburbia. Med kjøpesenteret ville han skape det byrommet den tradisjonelle byen hadde, men som suburbia manglet. Mange vil hevde at dette gikk galt av sted. Som Julie Holck

Palais Royal, Paris. Graving. (A. Pugin, 1831)

(arcades) skulle uttrykke en ny tid med velstand og konsum i Paris etter den bourbonske restaurasjon tidlig på 1800-tallet.¹³ Det skulle være stål og glass og representerte en urban modernitet. Samtidig som byens skitt og søppel ble holdt ute kunne man i de tidligste arcadene allerede på slutten av 1780-tallet finne et usedvanlig pluralistisk sosialt sted basert på kommersiell aktivitet. Her var børs og teater, *flaneurer* og prostituerte. Faktisk var sex en av de handelsvarene som tiltrakk flest folk og skapte tildels kø-lignende tilstander i arcadene.

Victor Gruen, 1956, Minneapolis. (Fotograf ukjent)

viser kan ikke kjøpesenterets gjennomregulerte rom ha de egenskapene som kjennetegner et riktig byrom.¹² For kjøpesenteret tolererer ikke det stygge, det uforutsette og endog farlige som byrommet kan. Kjøpesenteret tildeler deg rollen som konsument og det er det.

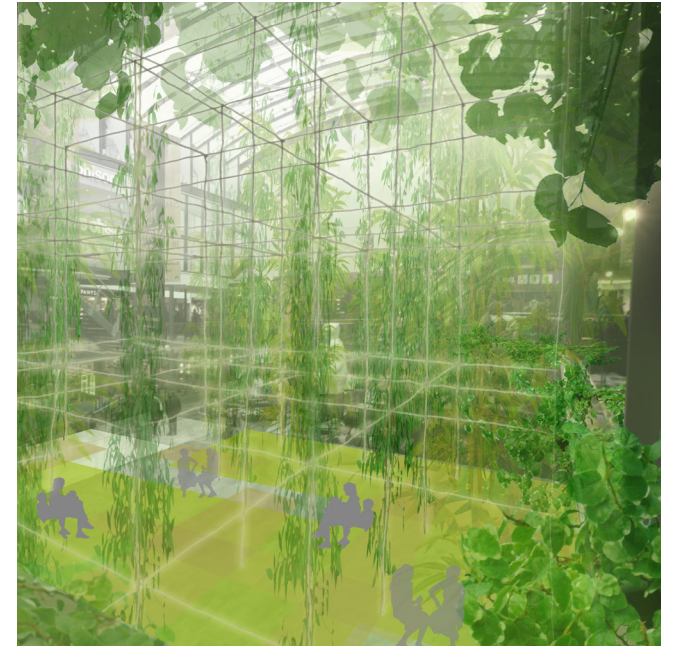
Hvis man så tar kjøpesenteret ut av suburbia og plasserer det i bykjernen, vil det da øke sin urbane karakter?

Professor i arkitektur ved MIT Anthony Vilder har beskrevet hvordan de tidlige overbygde handelsgatene

Trondheim Torg kjøpesenter som veksthus.

stålkonstruksjon veksler på den nye veksthus-arkitekturen. Arcaden tar, til forskjell fra veksthuset, eksisterende gateløp og setter et glasstak på. Det var et enkelt og uhorvelig virkningsfullt grep. Siden har det blitt brukt av både idealistiske strukturalister og nevnte kjøpesenterarkitekter. Naturlig lys og hyggelig klima er viktig for å skape en god atmosfære, og god atmosfære gir inntekter.

Her kunne man gå, uavhengig av vær og tid på døgnet, og SE. Fremvisningen av varer, i alle former, ble her konsentrert sammen i en kunstig verden der det VISUELLE SPEKTRUM var sentral, og spilte den samme rollen som den fremvoksende underholdningsindustrien med sine *panorama* og *diorama*, som gjerne lå i direkte kontakt til Arcadene.

Relativt raskt ble disse stedene omgjort til steder for luksus og de mer frynsete sosiale elementene ble presset ut på gata igjen.

Som Vilder også påpeker dro arcadens glass- og

Trondheim Torg KJØPESENTER

Kjøpesenterts forføreriske kraft kan være sterk. For *konsumenten* er et besøk der den ultimate erotiske opplevelse. Men hvor spekulative er de? Ikke veldig. Kjøpesenteret er egentlig fullstendig ærlige i sin tilstedeværelse. Her er det ingen klamme, halvskjulte motiver. De vil kun én ting - å få tak i pengene dine. Selvom kjøpesenteret er et sterkt kontrollert, privatisert/

halv-offentlig rom har det en styrke som KOMMERSIELT rom. Det kommersielle rommet er åpenbart overflatisk, men ser ikke DEG, kun pengene dine. Selv om det har en primær appell til det man kunne kalle middelklassen (som vel vil si ca 99% av Norges befolkning), har det ingen kulturelle tilbøyeligheter. Denne generiske kvaliteten gir et veldig bredt nedslagsfelt som gjør det til kanskje det sterkeste offentlige rom for multikulturell interaksjon, som Boris Brorman Jensen har påpekt.¹⁴ Selv ser jeg det i rikt monn hver gang jeg rusler innom kjøpesenteret ved Torget -

kan gjøre kjøpesenteret til en nærmest *piranesisk* struktur. Boris Brorman Jensen drar en parallell mellom kjøpesenteret og barokk arkitektur. Som hos Borromini kan interiøret være brutt opp i stadig mindre enheter, men mangler (til forskjell fra Barokk arkitektur) ofte et tydelig organiserende tyngdepunkt der rommet faller til ro. Det skal uttrykke overflod og vekker vårt begjær til å utforske og kjøpe. Øyet får ikke ro og som sjelens vindu inngir denne uroen, tror jeg, den besøkende trang til å stadig kjøpe. Et så viktig sosialt rom som kjøpesenteret trenger ved

stedet er sannsynligvis Trondheims mest pluralistiske sosiale rom både etnisk, sosialt og aldersmessig. Fra morgen til midt på dagen er rommet dominert av eldre. Ellers er det alltid masse *kids* der. Perifert står narkomane og diskuterer intenst. Kjøpesenterets sentrale rom representerer et regelrett tverrsnitt av befolkninga. I en slik sammenheng blir kjøpesenteret et byrom av stor betydning og dens arkitektur likeså.

For at kjøpesenteret skal generere profitt må det også generere bevegelse. Gangbroer, balkonger, heiser, trapper og gater

siden av bevegelse steder der man kan falle til ro: en midte med en forståelig geometri der man kan sette seg ned og puste ut.

Ifølge denne logikken vil et realt pusterom i kjøpesenterets midte muligens gjøre at besøkende kjøper mindre. Dette er bra, vil mange si. Men ikke kjøpesenteret. Da vil jeg si til kjøpesenteret: *"Hei du, kjøpesenter, bare pust rolig nå, jeg tror ikke du har tenkt på at et rom som faktisk er BEHAGELIG å være i sannsynligvis gjør at folk gjerne kommer tilbake dit, heller enn å dra andre steder, som det kjipe senteret utafor bygrensa med lang vei, enorme parkeringsplasser og billig*

Kjøpesenteret i 1992. Legg merke til linjen i gulvet. Markerer gjennomgangens retning, da denne var døgnåpen. (foto Minera Norge)

Gjennomgangen fra Torget til Prinsens gate/Leuthenhaven

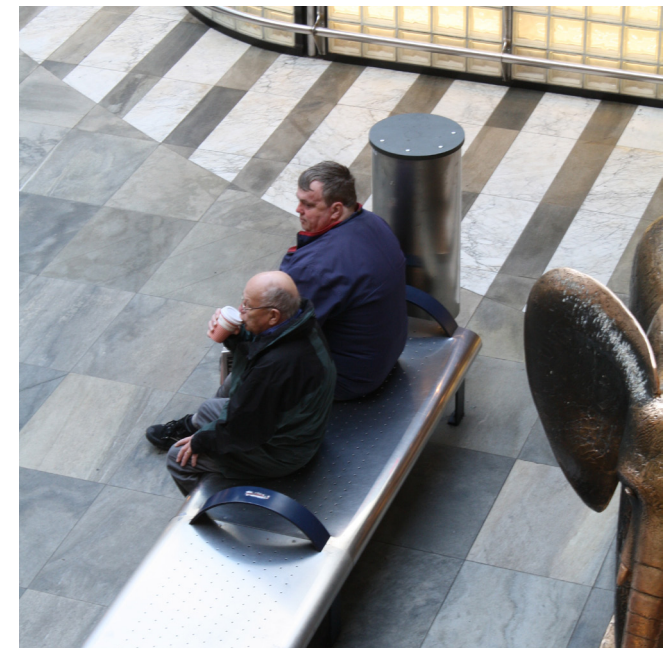
arkitektur. Så selvom folk kanskje bruker litt mindre penger når de først er der, vil de være der mye mer." For er det noe kjøpesenteret ikke bryr seg om, så er det andre kjøpesentra.

Trondheim Torg kjøpesenter er tegnet av ARC arkitekter i 1992. Den gang lå bussterminalen på Leuthenhaven. Dermed var passasjen fra Torget til Prinsens gate en viktig trafikkåre for fotgjengere. Etter at kjøpesenteret ble oppført og således omsluttet gjennomgangen, kom det pålegg fra kommunen om at den allikevel skulle være åpen for alle, døgnet gjennom, nettopp

på grunn av den sentrale rollen den hadde i bysirkulasjonen. I 1995 ble Bussterminalen flyttet til Brattøra og etter problemer med bruken av gjennomgangen ble den stengt nattetid.

I dag planlegges utbygging av Leuthenhaven. Med ny aktualitet får gjennomgangen gjennom kjøpesenteret økt betydning, men å la den være døgnåpen virker vanskelig å gjennomføre uten å gjøre den åpen for vind og vær. Da vil rommet miste sine kvaliteter som et skjermet byrom.

Personlig syns jeg ikke det er et stort problem at kjøpesenteret

Kjøpesenterets sublimitet

Burke har noen interessante betraktninger rundt sammenhengen mellom uendelighet og det sublime. Han sier at gjentakelsen i repetisjonen av noe ensformig gjør at det gjentatte fortsetter selvom repetisjonen i seg selv stopper. Dette gir en utstrekning mot det uendelige. Burkes kobling mellom det sublime og ensformig repetisjon gir et interessant blikk på moderne kunst.¹⁵ Andy

er et rom med en viss formell kontroll og ellers lav toleranse for avvikende oppførsel (eksempelvis voldsom roping, teatersport, soving eller skating), så lenge det finnes andre steder for dette. At det er stengt om natta ser jeg også som relativt uproblematisk - til det er konsekvensene for små. Selvsagt hadde det ideelle vært en døgnåpen løsning, men hvis dette ikke lar seg gjennomføre tror jeg ikke det er et stort tap for byen.

Coca-Cola bottles. Andy Warhol. 1962.

Warhol brukte formspråket til populær- og kommers kultur, der masseproduksjon ligger til grunn. Kjøpesenterets overflod er skapt av denne masseproduksjonen. Den bugnende overflodsestetikken viser sine salgsobjekter, fremme i lyset, ad infinitum. De pirrer synssansen med sine skinnende overflater og gilde farger. Warhols originale bilder går for millioner, men du finner helt sikkert en billig kopi i et av kjøpesenterets utsalg. Warhol ville nok likt denne virkeligheten som sier så mye om lagene av betydning man kan finne på kjøpesenteret, som er et uendelig

rikt, ekstremt overfladisk og i sannhet sublimt sted.

Kjøpesenterets gjentakelser kan virke svimlende og påtrengende. Kjøpesenterets estetikk representerer den moderne nedbryting av tilværelsen i stadig mindre enheter - like overfladiske som de er tallrike. I denne tilværelsen slipper du ikke unna, øyet finner ikke et sted å hvile før man ser det man vil ha. *Ta meg!* sier det. Man tar det, betaler og prosessen gjentas. Og gjentas, og gjentas.

en forsterket opplevelse av kjøpesenterets sublimitet. Dette er en erotisk opplevelse - et jag. Den erotiske konsumentopplevelsen er avhengig av at du stenges inne. Hvis du går inn i de fleste kjøpesentra eller vanlige butikker, for den saks skyld, vil du ofte oppleve at alle vinduer er dekket til, for å hindre de distraksjoner som verden utenfor byr på. I kjøpesfæren er det bare deg - og Salgsobjektet.

Atriumet i kjøpesenteret er et pusterom. For konsumenten, som sådan, representerer dette en salig tilintetgjørelse. Hvis en slik

Klaustrofili

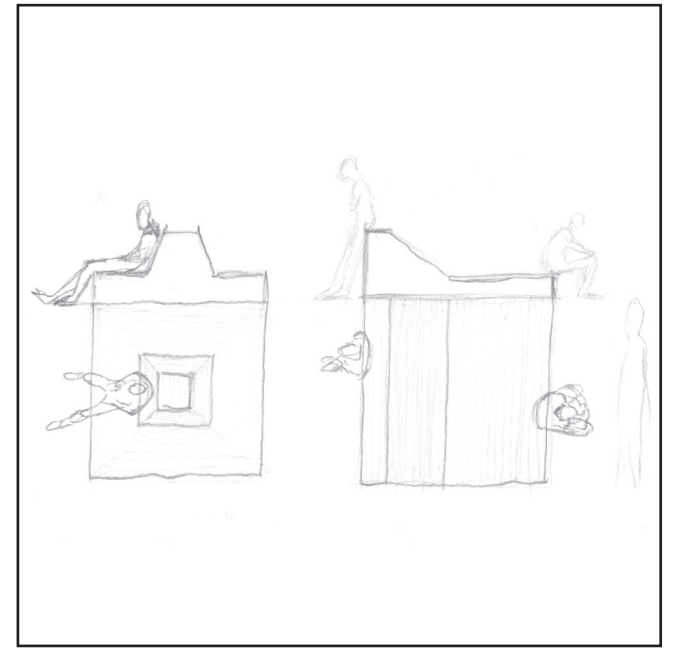
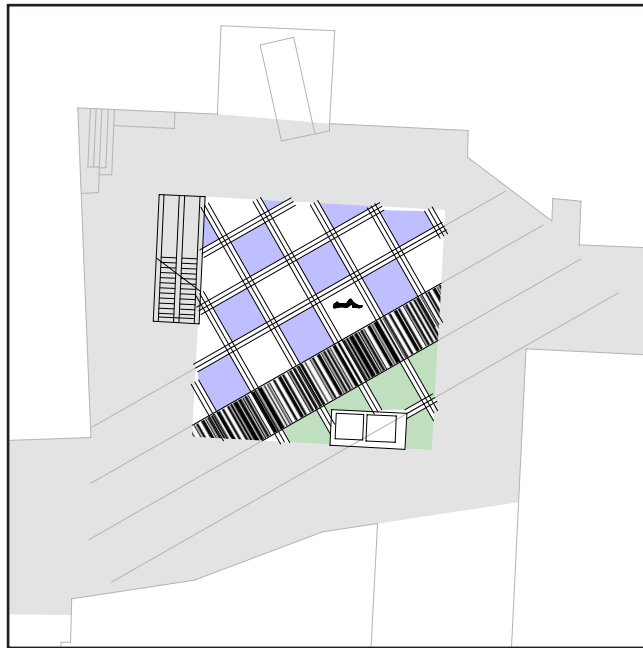
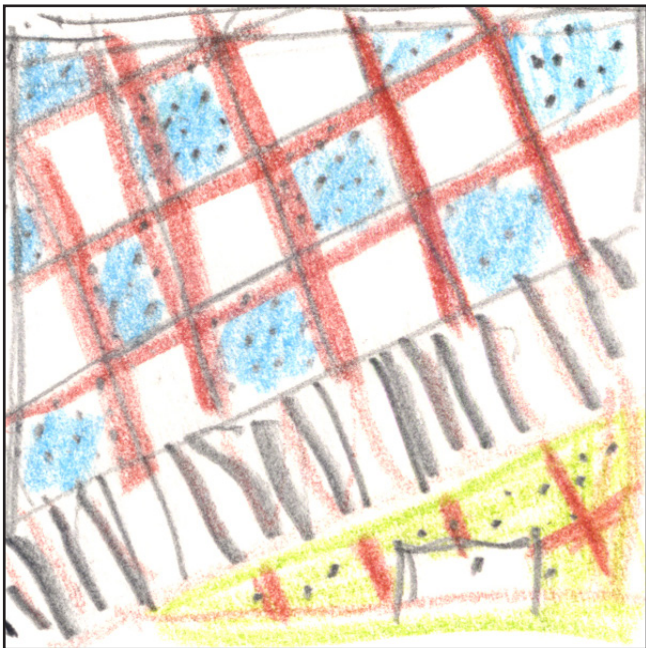
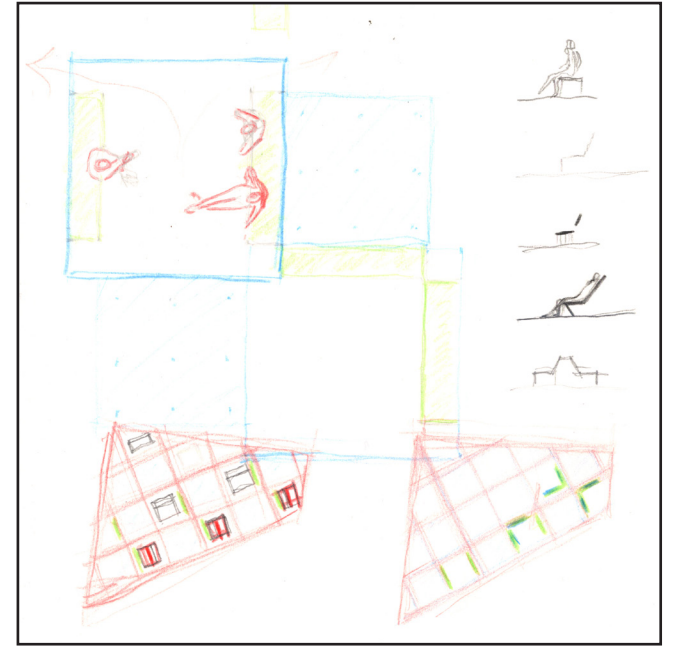
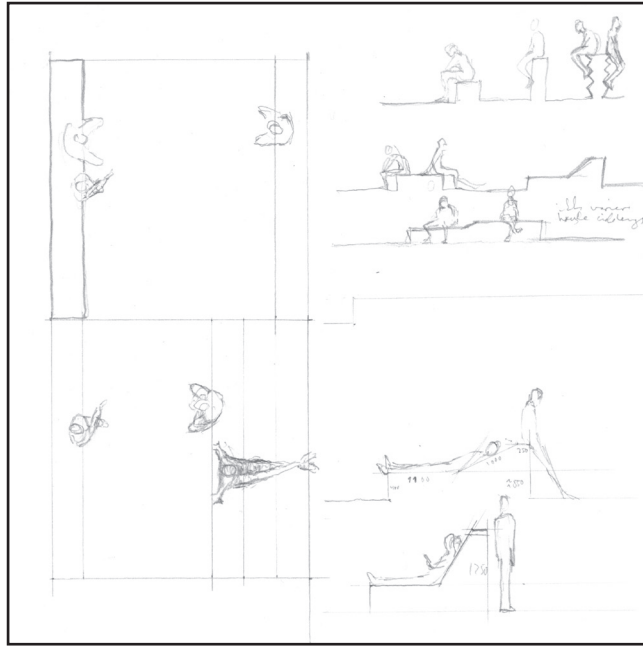
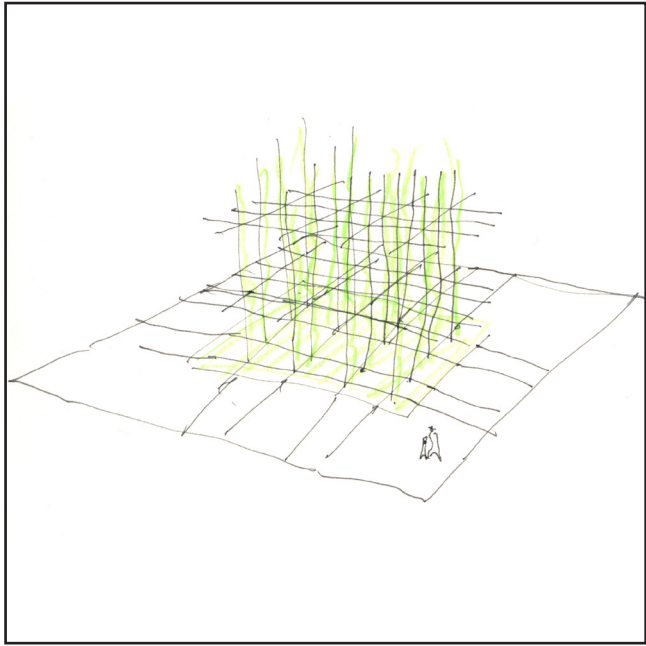
"A slow dance begins between two bodies. The dynamic body of the viewing visitor/consumer and the static body of the object of consumption."

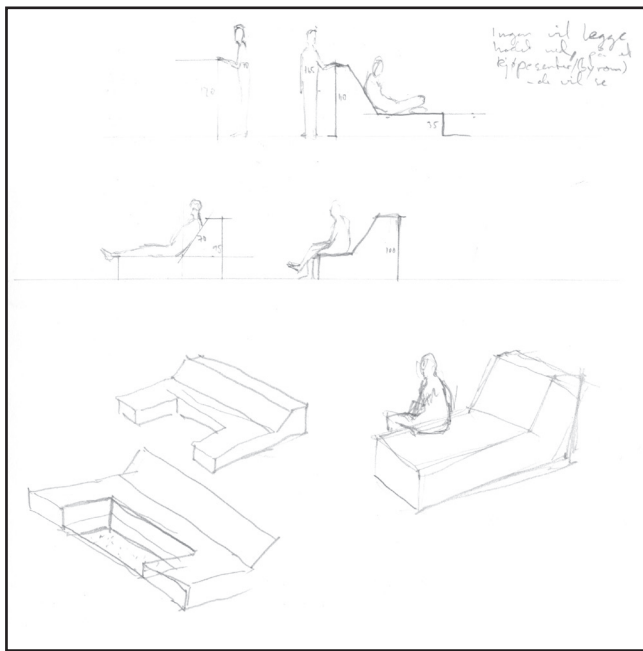
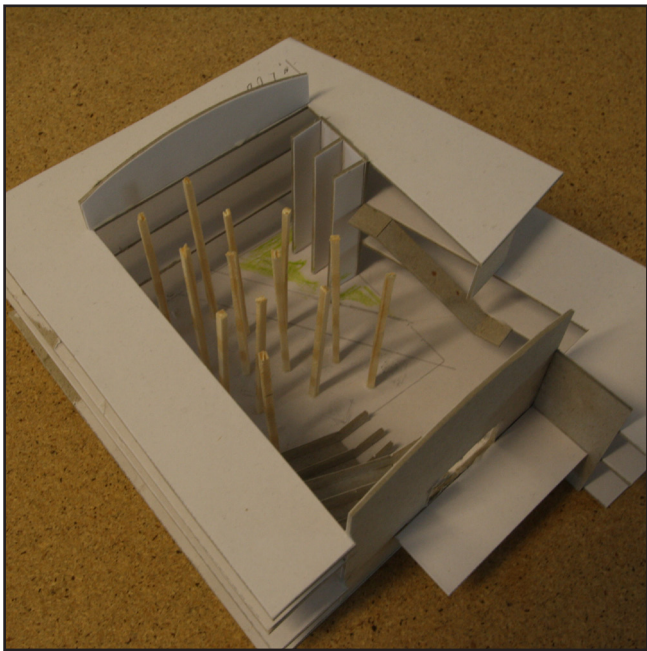
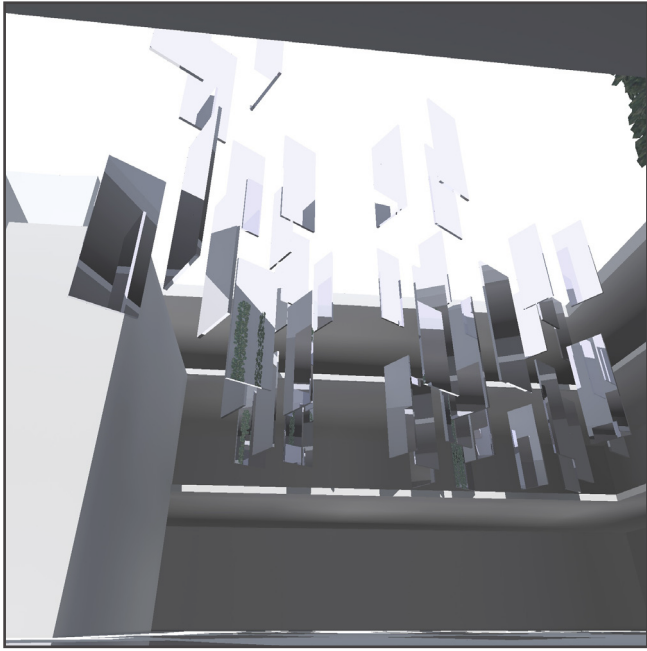
- Bernard Tschumi

Jeg deler Trondheim Torg kjøpesenter i to - vertikalt. På gulvet skal individet få unnsnippe forbrukerrollen i en forståelig geometri, der folk kan få gå sakte gjennom eller falle helt til ro.

I galleriene, derimot, skal individet konfronteres med sin egen rolle som konsument gjennom

prosess skal tillates og stedet operere som fullverdig byrom må det stå imot kjøpesenterets logikk. Ellers vil dets meningsinnhold suges ut og trekkes inn kjøpesfæren. En grense må altså trekkes for at kjøpesenterets vilje brytes av, for å tillate byrommets eksistens.

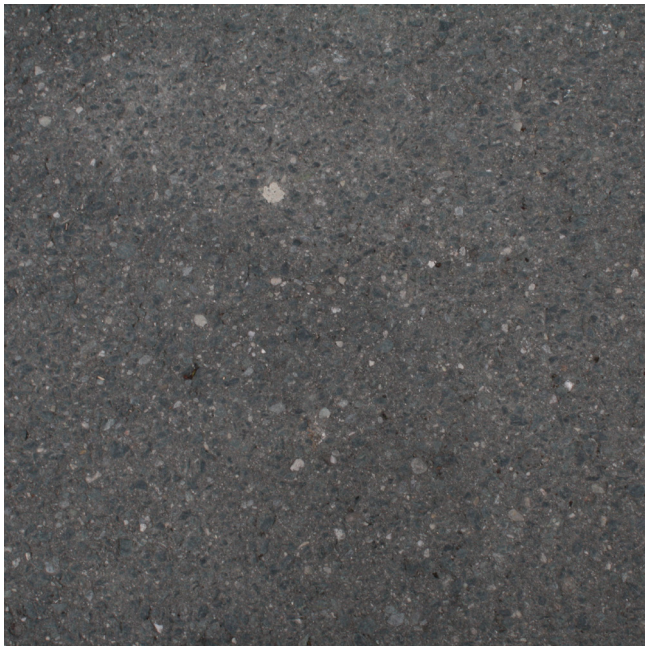

Insomni

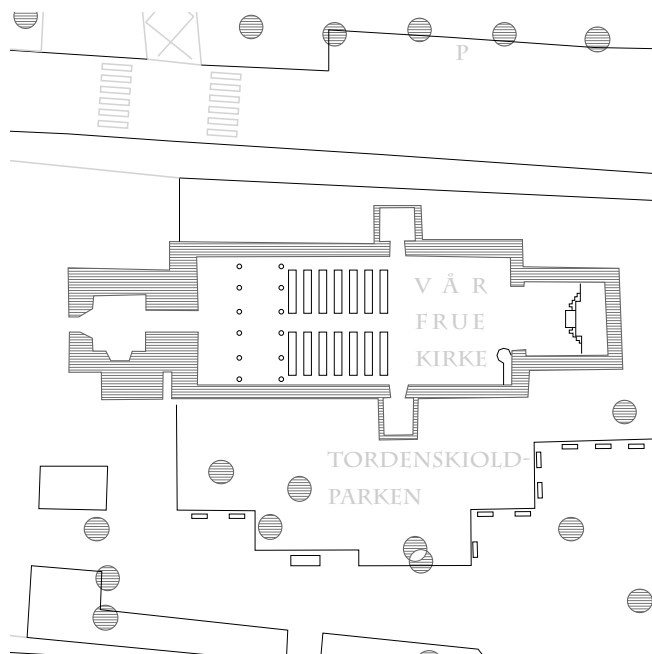
Vår Frue kirke

...omtaler seg selv som en omsorgskirke. Den drives av Kirkens Bymisjon og skal være en kirke med lav terskel - en hverdagskirke. Det holdes gratiskonserter og serveres suppe en gang i uka. Det er en kirke som holder åpent for dem som måtte ønske å gå inn. I helgene er det døgnåpent. Man kan gå dit, hvem som helst og sitte, lytte, snakke eller be. Jeg har selv vært der flere ganger. Det er flott rom, kanskje særlig om natten, i stillheten. Her koster

Legg merke til trerekka langs kirkas nordside. Ukjent dato. (Foto Trondheim byarkiv)

I dag er kirken mer *utvannet* enn truende. Ved høytid og sorg viser de en viss relevans, men den norske kirke i dag er ingen maktfaktor eller kulturbærer av stor betydning, slik den fremstår for min generasjon. Den norske kirke befinner seg i det vanskelige punktet mellom upopulær moralisme og et sekularisert samfunn som forlanger frihet og like muligheter. I dette har den nok gått for den pragmatiske linje. Statskirka, som representant for "nasjonens" religion, har ikke noe valg - den må tilpasse seg. Samtidig er åndelig tro på fremmarsj. En

det ikke noe å høre musikk eller ta en kaffe. Slik er det et av få rom i byen der man kan være del av et fellesskap uten at det kreves noe av deg. Det er et ÅPENT rom.

Jeg er ateist, oppdratt i et ateistisk hjem. Men jeg merker meg at mine foreldre har et annet forhold til religion generelt og kristendom spesielt, enn meg. For dem var kristendom noe reaksjonært, et åk og en klamp om foten som ville innskrenke frihetene og rettighetene til dem som valgte alternative livsveier. Ikke bare var den traurig, for dem var den også farlig.

To av de gjenværende trær står for fall. 1981. (Foto Trondheim byarkiv)

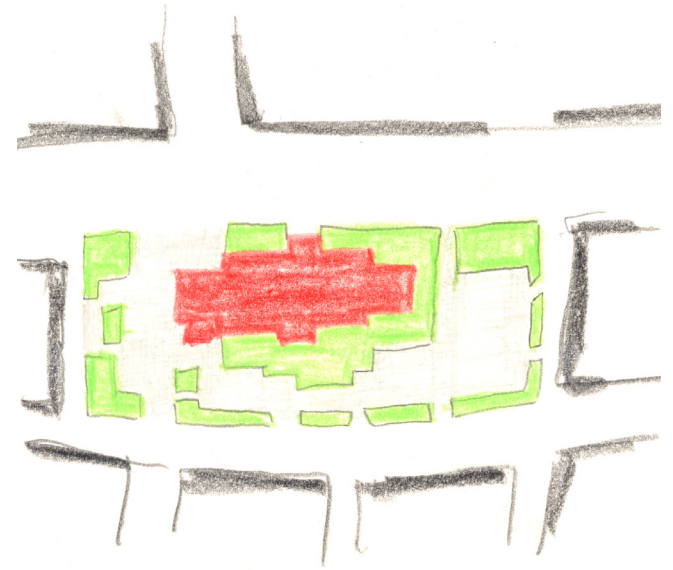

Tordenskiold, av Herman Wilhelm Bissen. 1876.

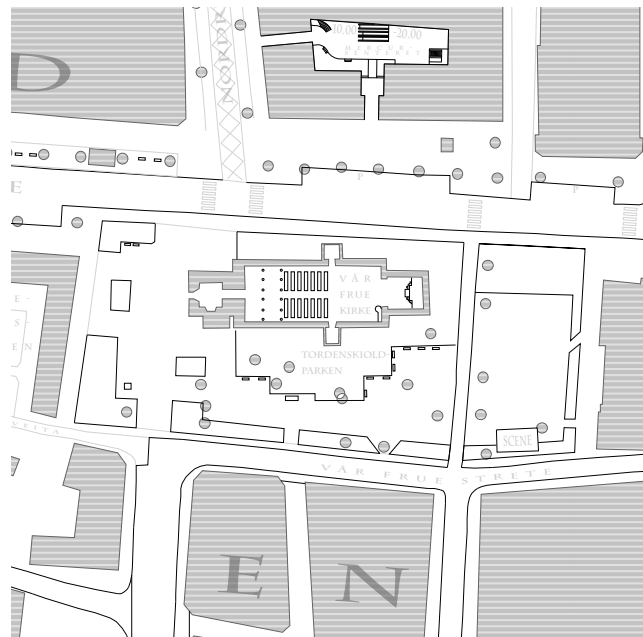
Vår Frue kirke lund

På grunn av Vår Frue kirkes rolle brukes den mye av rusmisbrukere. Disse oppholder seg gjerne ved benkene som er plassert i tilknytning til inngangen, men sør for kirka.

Ved siden av Nidarosdomen er kirka den eneste gjenværende middelalderkirke i Trondheim. Området rundt har vært kirkegård. Siste begravelse ved Vår Frue kirkegård skjedde i 1830. Et fåtall gravstøtter/plaketter er beholdt som spor av denne funksjonen.

betraktelig mer vital religiøsitet krever sin plass med muslimsk og katolsk innvandring. "Karismatisk" kristendom er i eksplosiv vekst globalt, noe vi også ser tendenser til i Norge. Mens Den norske kirke sliter med å finne sin rolle, fylles kirkerommene av julekonserter. Gudfryktighet har blitt erstattet av salgbar stemning. Kirken som religiøst rom har mistet relevans. Mens Nidarosdomen etablerer seg som konsertlokale, etablerer Vår Frue Kirke et felles rom der verken offentlige eller private krefter kan kreve vår oppmerksomhet. Dette mener jeg har en verdi.

Plass- og parkområdet rundt kirka ble renoverert i 1996-97, til slik vi kjenner den i dag. Plassen foran Vår Frue er svakt skrånende og bølgeformet, med fin grus på bakken. Rommet rundt kirka er delt opp med stykkvis, oppbygde, steinomkransede partier med gress og blomster. Plasseringen av disse oppbyggingene er vanskelig å forstå som strukturering av plassene. De skaper noen rom og forholder seg til Hornemannsgården, Kongensgate og Presidentveita. Men ellers ser de ikke ut til å tilpasse seg i betydelig grad til byen forøvrig, bevegelsene over plassen eller som

introduksjon til kirkerommet.

Trærne rundt kirka er gamle, høye og fremstår ofte som nesten svarte - skygger i seg selv. De er trær med sterk karakter og står som beskyttende kjemper rundt kirka.

Det svakt bølgende grusgulvet foran kirka har usedvanlige kvaliteter. Foran Nidarosdomen kan man se hvordan man gjennom å planere ut kirkeplassen har skapt nivåforskjeller som legger opp til trinn og aktiv møblering. Jeg tror en roligst mulig behandling av områdene rundt sånne steder vil, i større grad, fremheve selve bygget og dets sakrale karakter. Dette er

Hellig vannlating

Arve Tellefsen (billedhugger Per Ung).

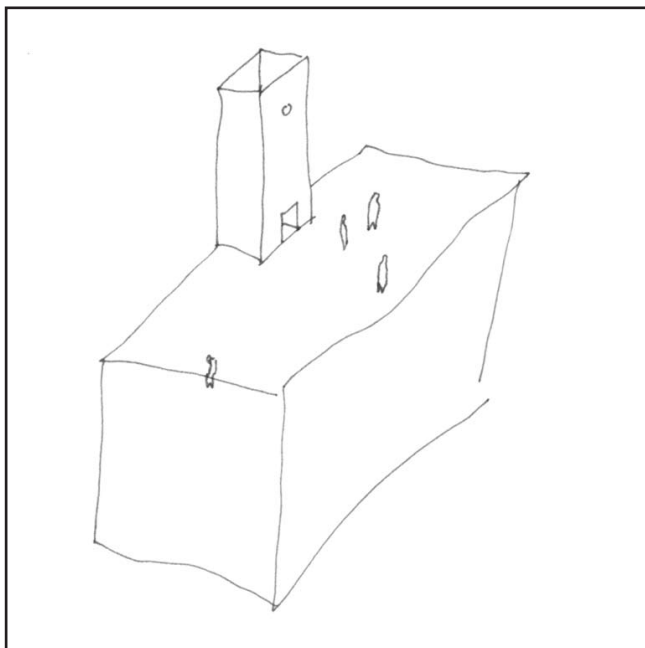
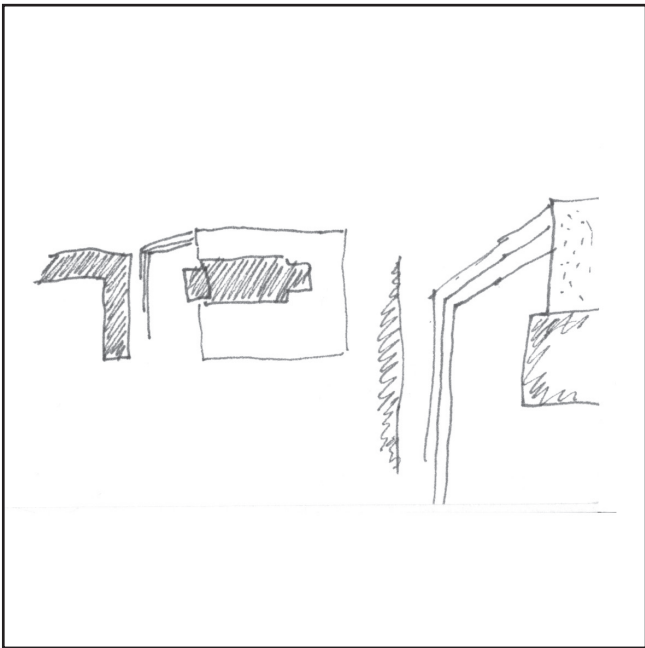
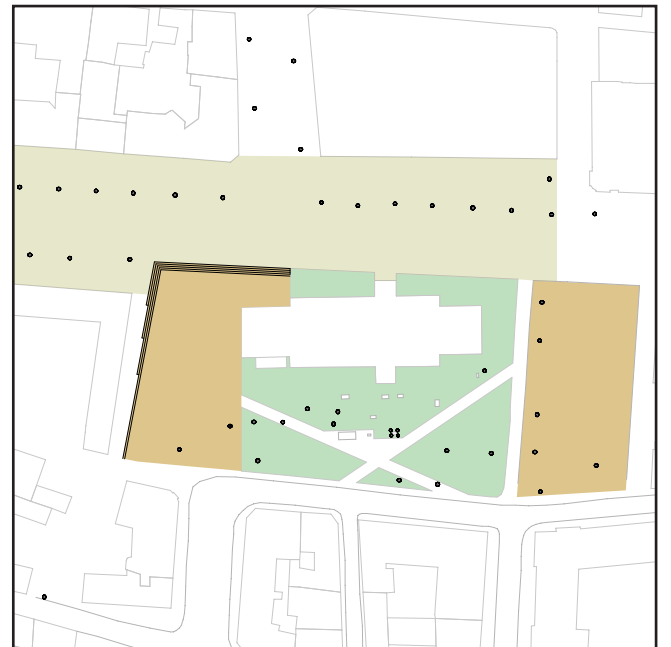
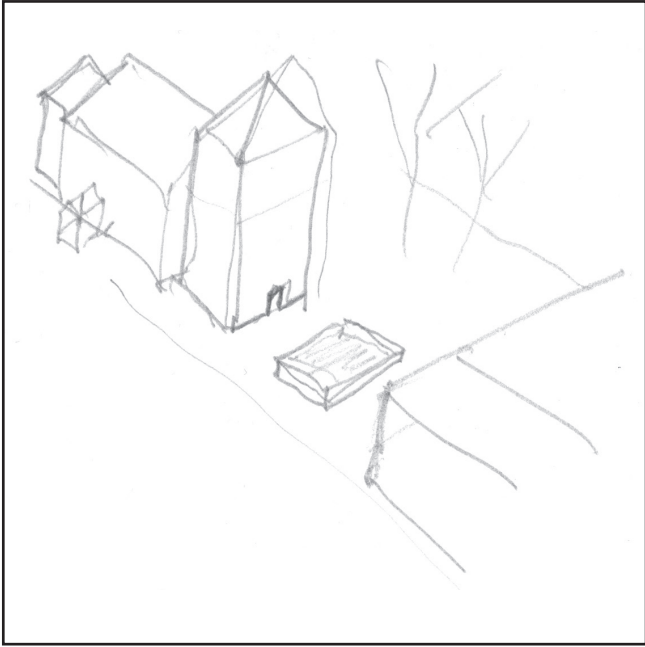

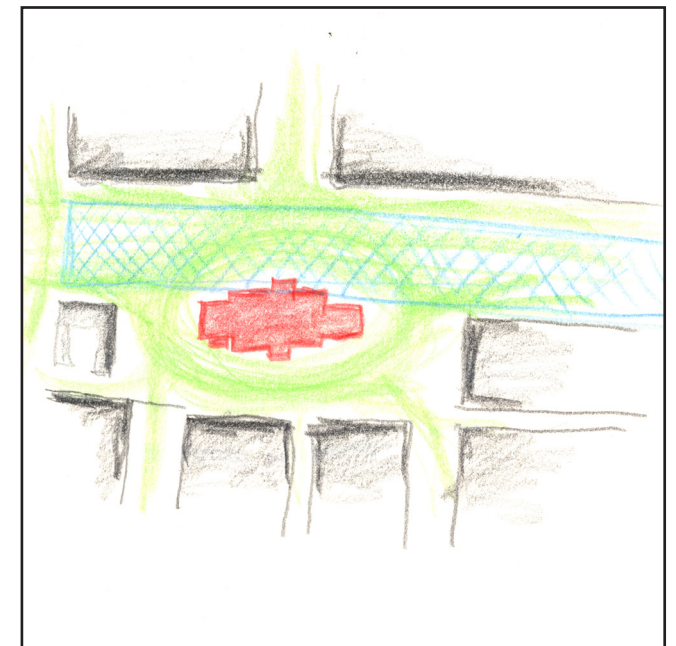
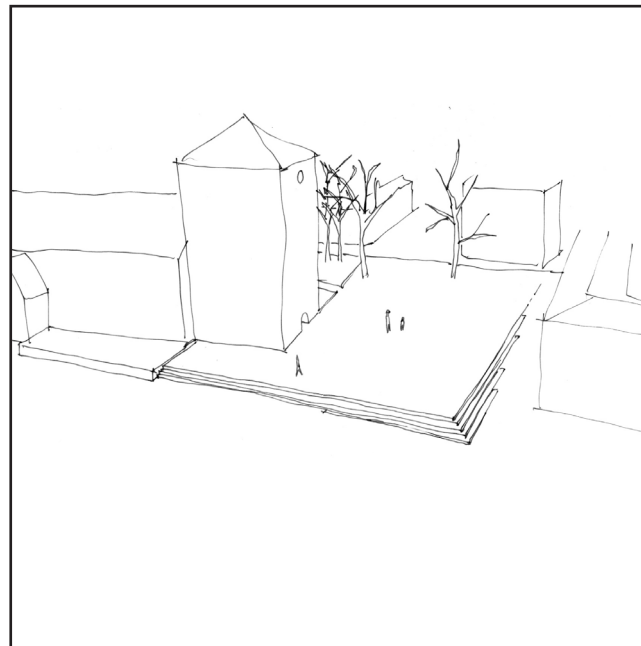
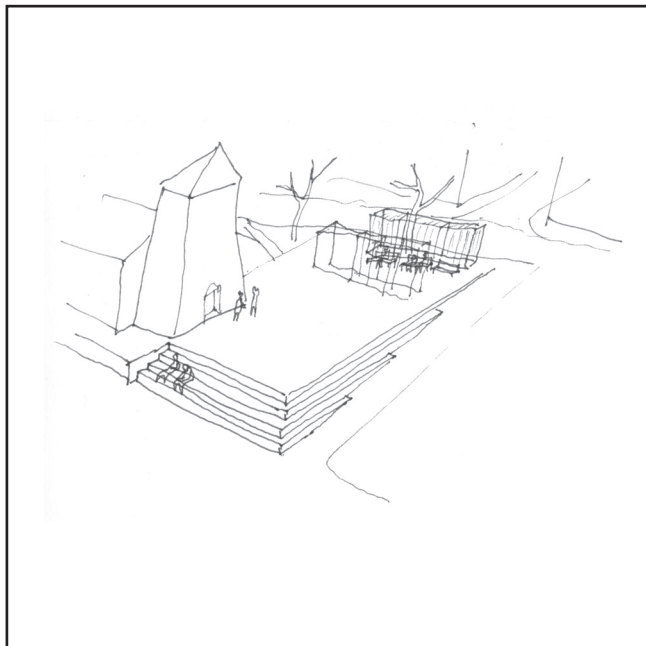
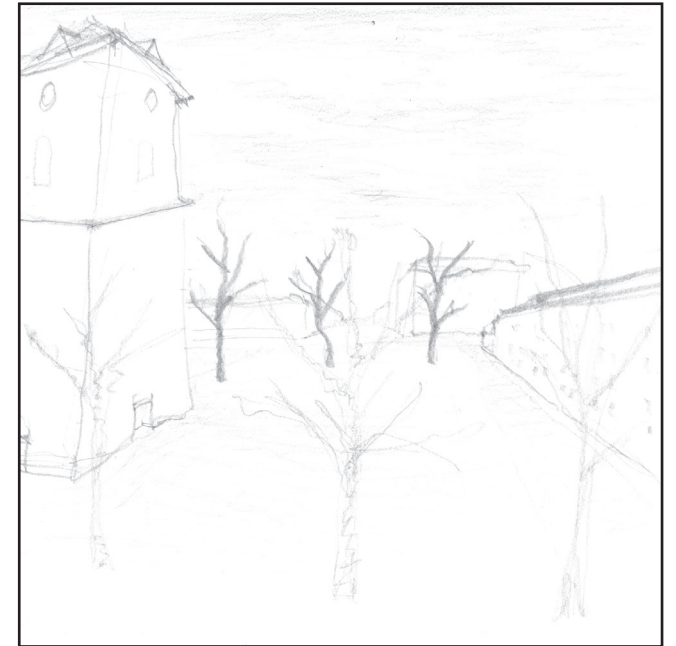
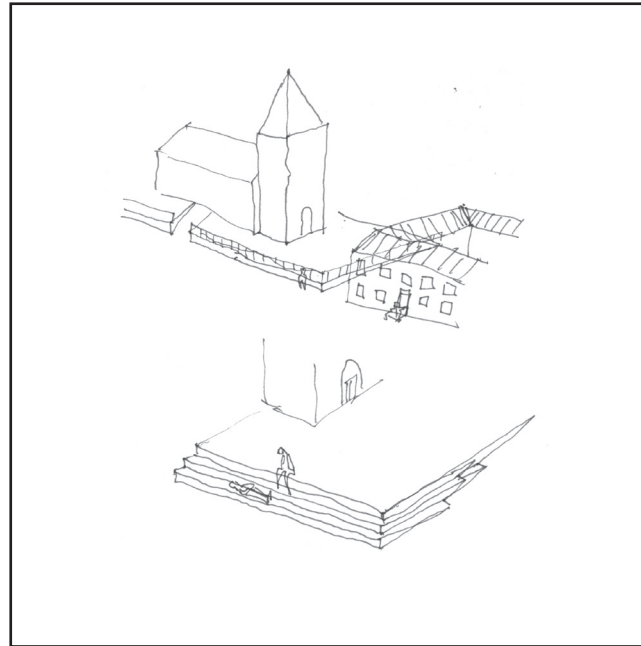
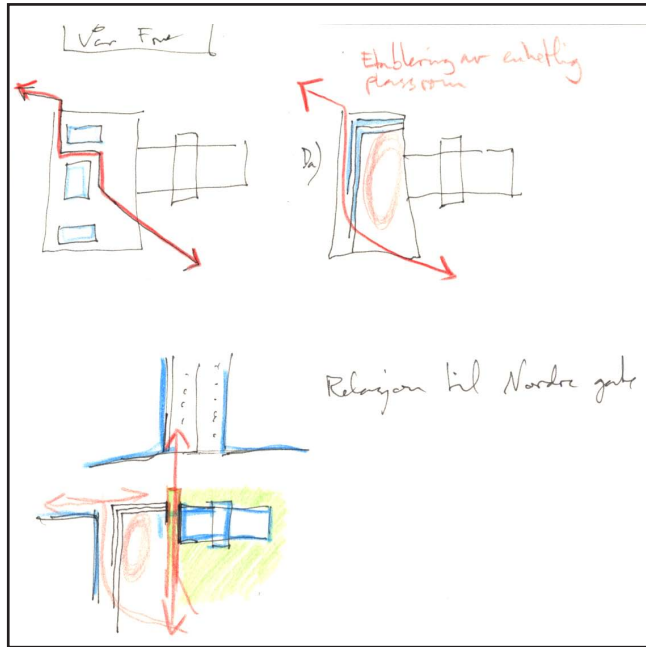
åndelige rom, både inne og utenfor, og en dyrking av det stille, mørke og tomme vil bedre få frem denne dimensjonen.

En opplevelse av å gå rett inn fra byens larm til det stille, innendørs kirkerommet kan selvsagt ha sterke kvaliteter, men jeg har en klar fornemmelse av at dette ikke skal oppnåes med Vår Frue Kirke.

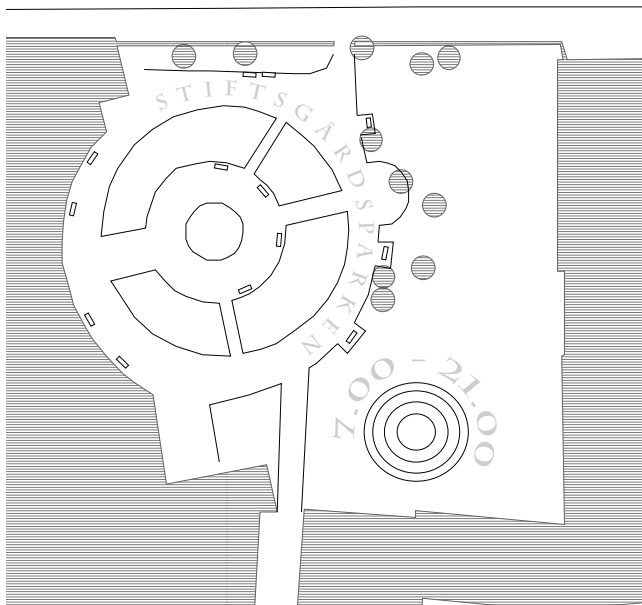
Det står en mann der i skumringa. Lue, skjegg, boblejakke. En mage for et tørst sinn. Han står liksom ikke noen vei, han står bare og ser ned på bakken eller ingenting, som om han var tilfeldig plassert der av en fremmed vilje. Rundt ham er det stille og tomt. Med unntak av meg som står mot ham som står mot ingenting.

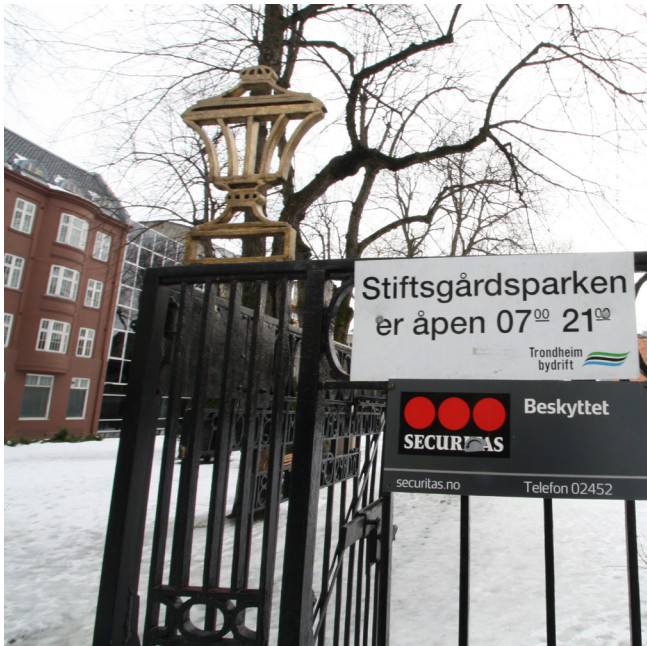
Det er en gammel gravlund!, roper jeg til ham. Men han hører ikke. Han har stanset i tiden. Bakken bølger svakt. Noen steder som en svak risling, andre steder struttende. Det er de gamle ånder som presser på fra seks fots dybde. Et salig trykk, sakte som steinen i kirkeveggen, oppover.

T i v o l i R o k o k k o

Stiftsgårdsparken er en (opprinnelig) klassisk utformet park etablert i sammenheng med Stiftsgården som i dag er kongebolig. Den brukes svært sjelden som dette, men når det forkommer, brukes primært den nordre fløyen av bygget. Stiftsgården ble bygget i overgangen mellom rokokko og klassisisme på slutten av 1700-tallet. Parken var lukket

Stiftsgården i vest står 16 trær og rager høyt over parken. De står i rektangulær formasjon og er et annet dominerende romdannende visuelt motiv. De store trekronene til trærne i og rundt parken gjør den forholdsvis mørk og skyggefull etter at bladene har sprunget ut.

Parken begrenses inn mot hovedbygget av et stakittgjerde. Ut mot Dronningens gate i nord går det et gjerde av smijern. Parken er stengt om natten.

Selve Stiftsgården har en innvendig organisering som gjør at den vender seg ut mot, og viser seg fram mot Munkegata. Hensikten

Stiftsgårdsparken, 1950. Trondheim byarkiv

frem til den ble renoveret i 1996-97. Inngangen fra Sommerveita (mot Torvet) åpnet i 2004.

Det dominerende motiv i parken er et sirkulært anlegg inn mot Stiftsgården med en fontene i midten. Sirkelmotivet er det tydeligste med parken og gjør at man som besøkende aner parkens forbindelse til Stiftsgården og det stilmessig klassiske opphavet. Langs Dronningens gate er det en trerekke av høye løvtrær. Inne i parken står også et titalls trær av lignende type, tilsynelatende ganske tilfeldig plassert. I den avstengte delen av parken inn mot

Kong Olav, av Harald Wårvik.

Disneyland, Trondheim

Den danske litteraturviter Martin Zerlang har gjort mye for å beskrive urban sublimitet. Han sporer opprinnelsen til denne opplevelsen av byen tilbake til metropolens fremvekst på 1800-tallet og knytter den til industrialisering og de sosiale og psykologiske konsekvensene dette innebar.

I denne historiske forståelsen beskriver han forlystelse og

med dette var enkelt og greit for beboerne å vise sin rikdom til offentligheten. Mot parken går det ganger for tjenerskapet. Stiftsgården viser med dette en åpenhet utad mot det åpne byrommet Munkegata, mens den lukker av mot Stiftsgårdsparken, som en privat hage.

Dette er noe vi også ser i de andre byggene som avgrenser parken. De har butikker i de nederste etasjene og vinduene mot parken er gjerne blendet. Byggene henvender seg mot Nordre gate, slik Stiftsgården gjør det mot Munkegata. Parken er baksiden.

frykt (*fun and fear*) som to viktige begreper. Frykten her er et direkte resultat av den sublime opplevelsen av byen som truer med å overvelde sine borgere. Således tolker han steder som Disneyland og Las Vegas som uttrykk for et ønske om å undertrykke angsten man kan oppleve i byens hverdagsliv. Disse stedene kaller han "*funscapes*". Disse har to roller i samfunnet: en sosial og en psykologisk.

Funscapes har hatt rollen som steder til allmenn forlystelse, og nødvendige for opprettholdelsen av det urbane ekvilibrium - den sosiale ro. Zerlang viser til at

agoraen og teateret sammen har definert byer siden det antikke Hellas, om enn i nye former. Bymurene falt etterhvert bort rundt byen som følge økende irrelevans (og ekspansjon). Trusselen mot byen kom like mye fra innsiden som fra utsiden. Uro, misnøye og revolusjon måtte stagges og her kom underholdningsindustrien inn som botemiddelet.

Funscapes har altså en politisk og sosial dimensjon, men også en psykologisk. Zerlang peker på de tidlige diagnosene av mentale lidelser som opptrer samtidig med fremveksten av den europeiske

metropolen på 1800-tallet: agorafobi, nevrasteni, vertigo og klaustrofobi: en overstimulering av sansene og mentale stressreaksjoner i møte med en uoversiktlig urban tilværelse. Deretter beskriver han fremveksten av byen som underholdningsarena som et tiltak mot disse nye erfaringene.

Polis L u d e n s - Sirkelens a r k i t e k t u r - historie

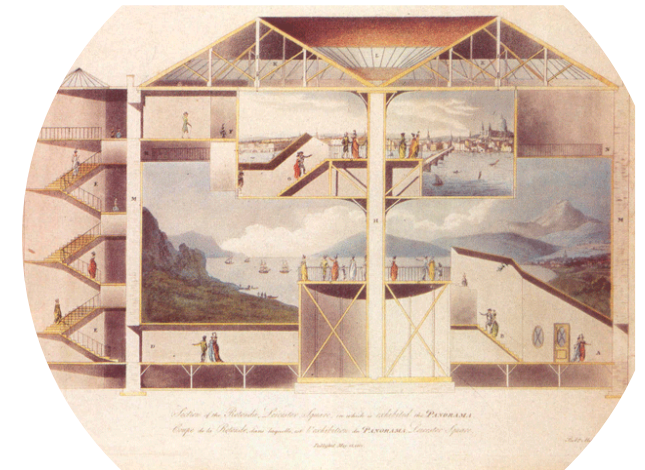
Funscapes er eksempler på det man kunne kalle urban underholdning og skal gi byborgeren en følelse av å være på et

Stonehenge. (Fotograf ukjent)

d e t
 s u b l i m e ,
 hvor resultatet
 er steder hvor man kan
 oppleve et slags sublimt gys
 innenfor rammer av absolutt
 trygghet. Ordet domestisering
 kommer av det latinske ordet
 DOMESTICUS - "som gjelder huset"
 - og viser at det domestiserte rom
 er et forsøk på å etablere sted,
 med andre ord å øke graden av
 følt trygghet.

Zerlang har i flere
 tekster beskrevet
 koblingen mellom

Panorama. Robert Barker

bestemt
 s t e d
 til et bestemt
 tidspunkt og står i
 et motsetningsforhold til
 plassens grunnleggende karakter
 av åpenhet og utstrekning. Som
 tidligere nevnt kan STED sies å
 være det motsatte av PLASS, der
 stedet har en slags opprinnelse
 i hjemmet. Urban underholdning i
 form av såkalte FUNSCAPES skal
 etablere slike steder i byen.
 Dette gjøres gjennom det
 Zerlang kaller en
 domestisering av

metropolens
 fremvekst
 og fremveksten av
 funscapes. Han bruker
 særlig panoramaet: et 360
 graders tablå over et natur-
 eller bylandskap montert på
 innsiden av en rotunde som skulle
 presentere verden i all sin
 storslåthet, men i et forståelig
 og "håndterbart" format. Andre
 eksempler han trekker frem
 er dioramaet (en noe mer
 multimedial versjon
 av panoramaet) og
 tivoliet med

sine
karuseller
og pariserhjul.
Formmessig begynner det
her å tegne seg en sirkel.

Den østeriske
kunsthistorikeren Hans Sedlmayr
beskriver den sfæriske formen
som u-arkitektonisk, endog anti-
arkitektonisk. Den avviser
etableringen av et senter.
Arkitektur er bundet til
bakken, mens sfæren motsetter
seg ethvert bånd til
grunnen og nærmer seg,
som arkitektur,

Sirkusteltet som konsertarena. Dødens dal under
UKA, Trondheim. (Foto Harald Bohn)

viser
hvordan
nomadiske folk
etablerer sted med en form
som nettopp, ifølge Sedlmayer
forbindes med stedløshet.

Den rettelinjen representerer
rasjonalitet. Kurven, sirkelen,
sfæren og rotunden representerer
bevegelse. Som J. Meredith Neil
skriver i en artikkel om berg-
og-dalbaner: *"the curvi-linear
has symbolized relaxation and
pleasure, while straight
lines have sober and
business-like*

"eksperimenter
med galskap".
I denne sammenheng
må nevnes at dette er en
åpenbart vestlig måte å tenke
på. Sedlmayer viser her liten
bevissthet for nomadiske folkeslag
og deres teltkonstruksjoner eller
eskimoenes igloer. Igloen viser
hvordan den sfæriske formen
ikke bare er konstruktivt
hensiktsmessig, men også skaper
en arkitektur tilpasset sted
og klima. Den mongolske
yurten og samenes
l a v v o

Kazan Circus, arkitekt G. Pichuyev, Russland 1967.
(Foto Frédéric Chaubin)

Millenium, London. (Foto Maurice, freewallpaper.com)

*sirkuset
et sted der
denne kan håndteres.¹⁷*

Tivoli Rokoko - revisited

Jeg dyrker sirkelen i
Stiftsgårdsparken. For meg
fremstår den som uløselig knyttet
til dette stedet. Som form har den
gjennomslag som noe løsrevet,
leket og forgjengelig.
Samtidig representerer den
en idé om det sykliske
og av den grunn

overtones".¹⁶
Den franske
kunstneren Ferdinand
Léger skriver om rund
arkitektur generelt og
sirkuset spesielt i *Fonctions de
la peinture* (1965): Den runde form
symboliserer frihet, mobilitet og
endog opphøydhed, og er et perfekt
uttrykk for det moderne mennesket
som mer enn noen gang forsøker å
løsrive seg fra begrensningene
i tilværelsen på jorda. Hvis
en nervøs mobilitet har
tatt over verden,
så tilbyr

Fontena, Stiftsgårdsparken

Stål og tre, malt.

refererer
den også
til evigheten.

Min tilnærming til
Stiftsgårdsparken tematiserer
forholdet mellom bestandighet og
det flyktige. Stedet kan tolkes som
uttrykk for ulike grader av varighet,
selvom dette ikke nødvendigvis
må tolkes bokstavelig.
Gjennom form, materialitet
og konstruksjon kan en
struktur uttrykke
henholdsvis

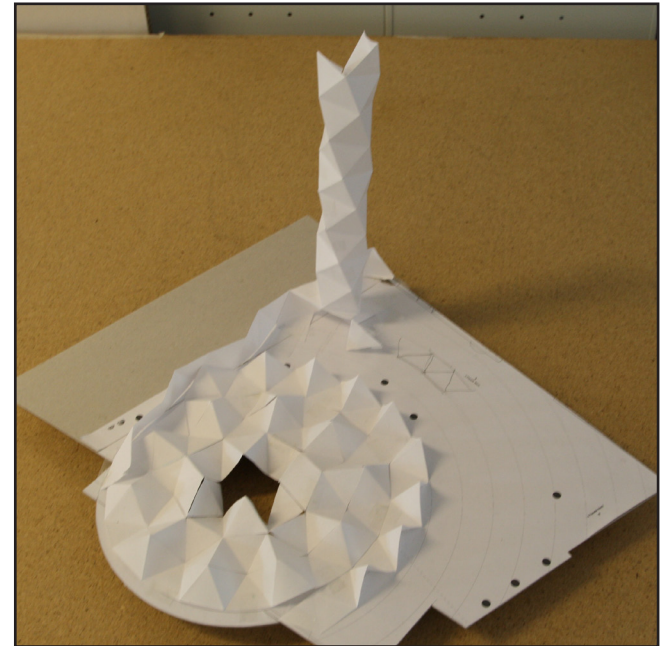
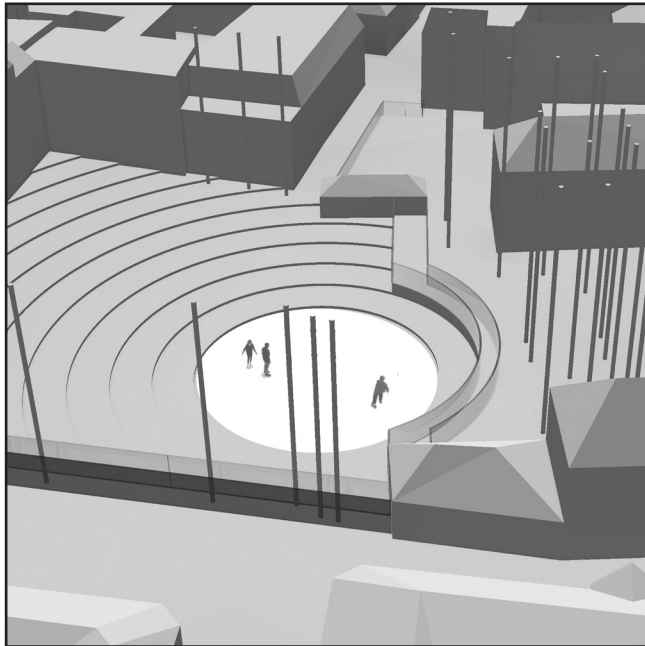
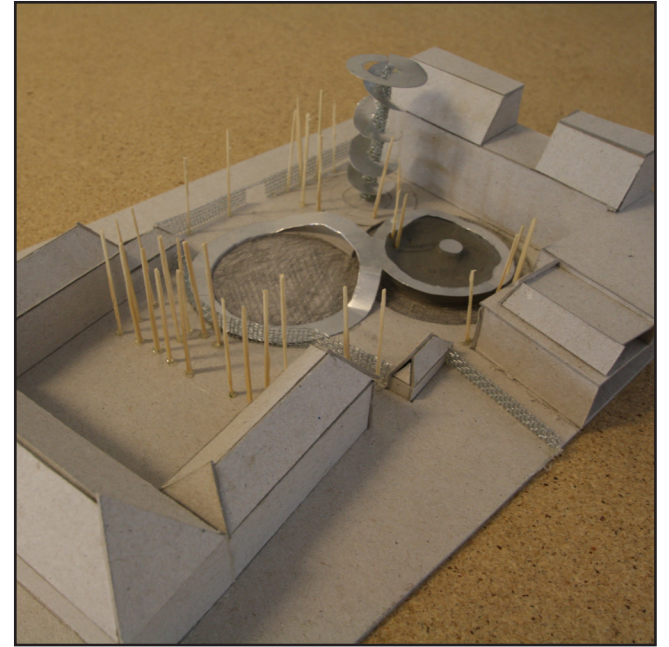
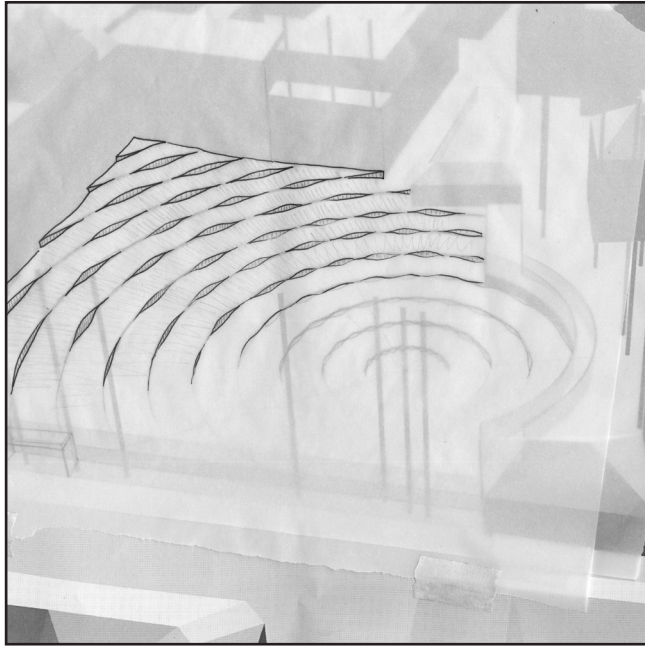
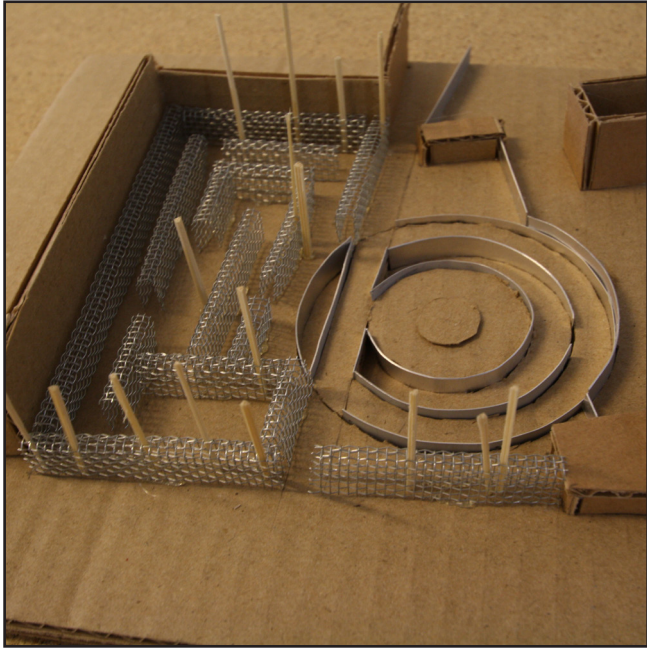
bevegelse
e l l e r
p e r m a n e n s .
I Stiftsgårdsparken
ønsker jeg å fortelle
en historie om symboler og
institusjoner, fra det stabile
øvrige, representert ved det
hereditære kongehuset som overlever
individet, til den omskiftelige
bermen. Det er oss, *homo ludens*.

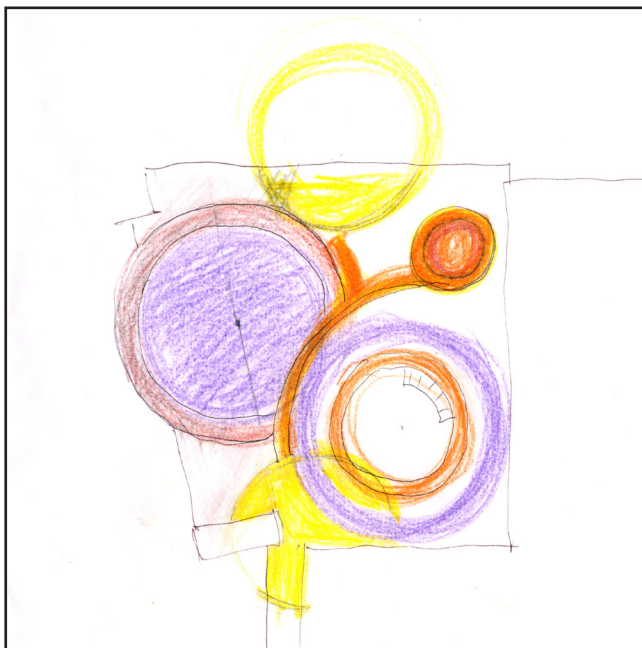
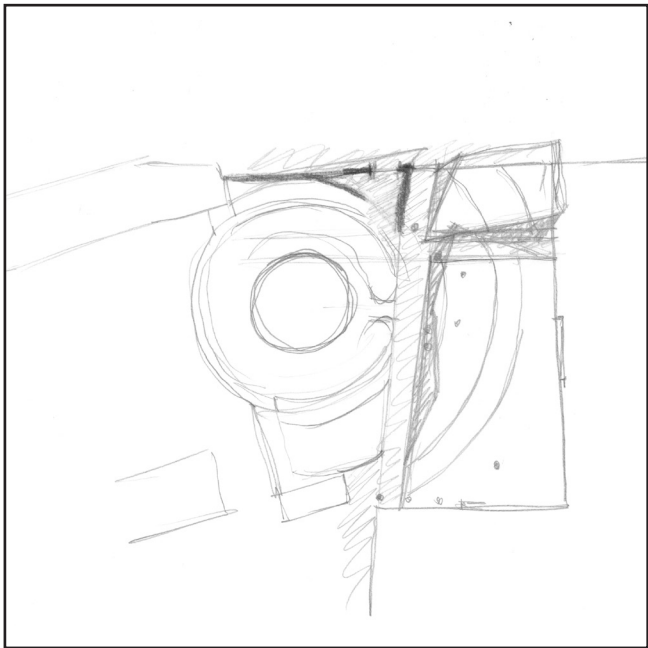
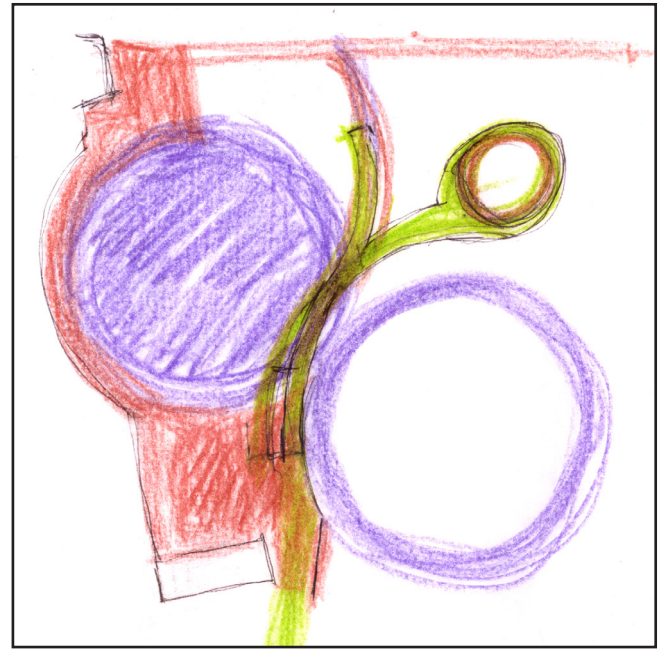
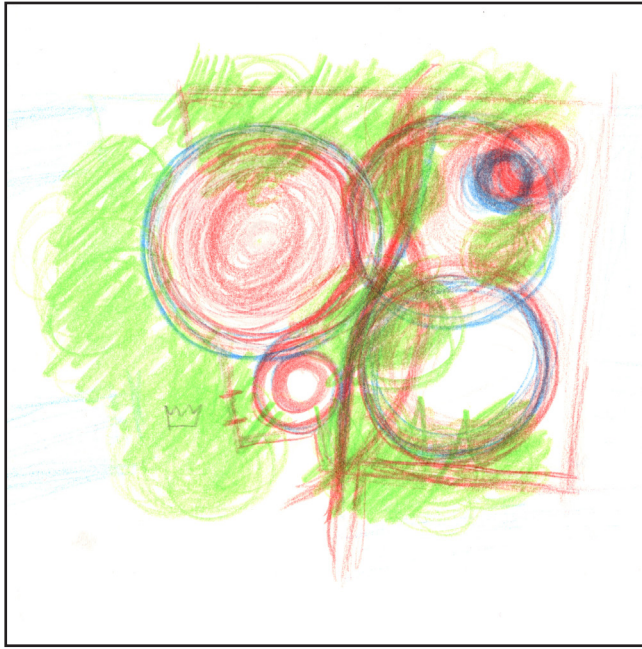
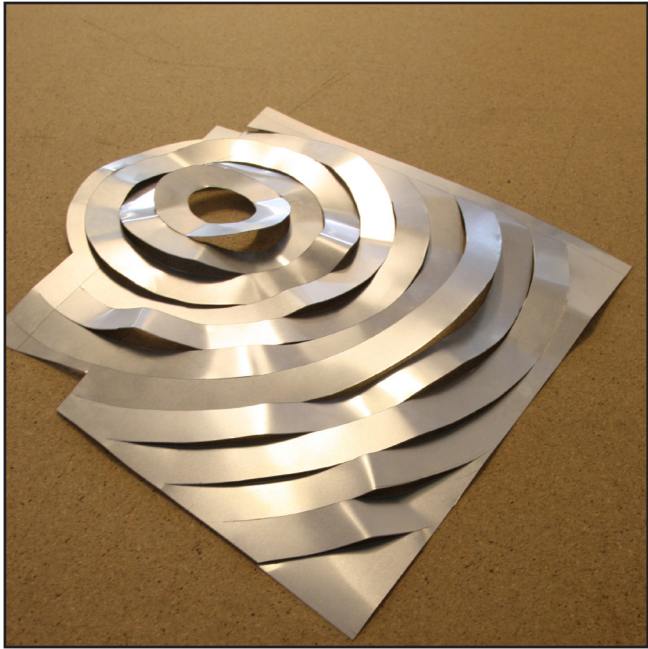

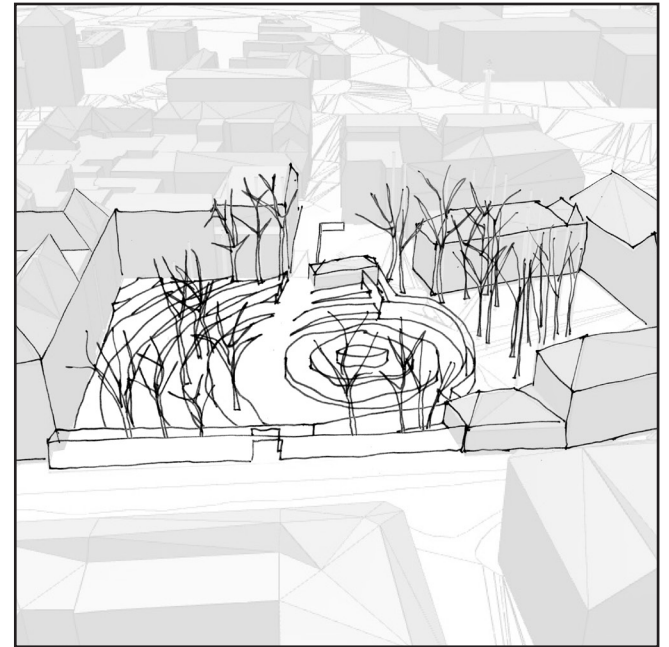
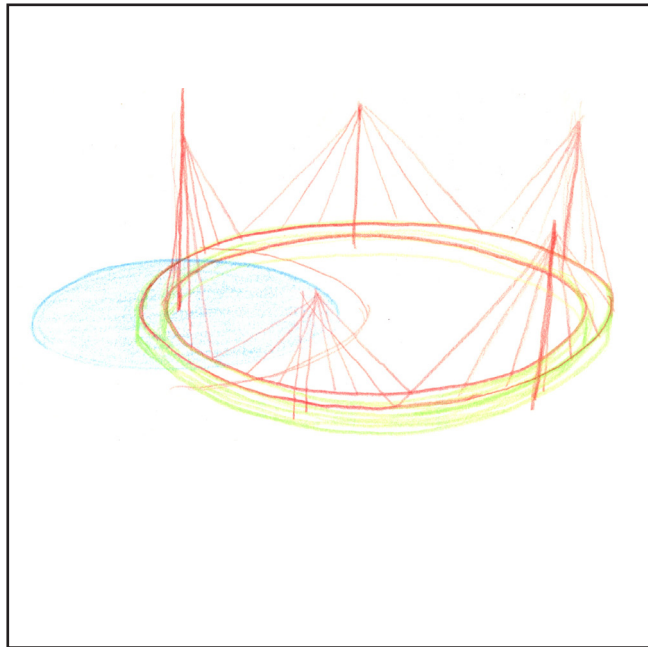
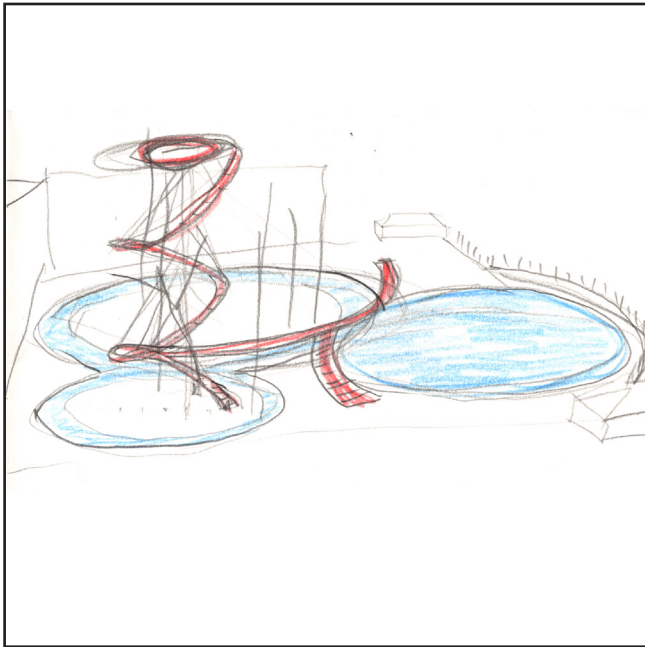
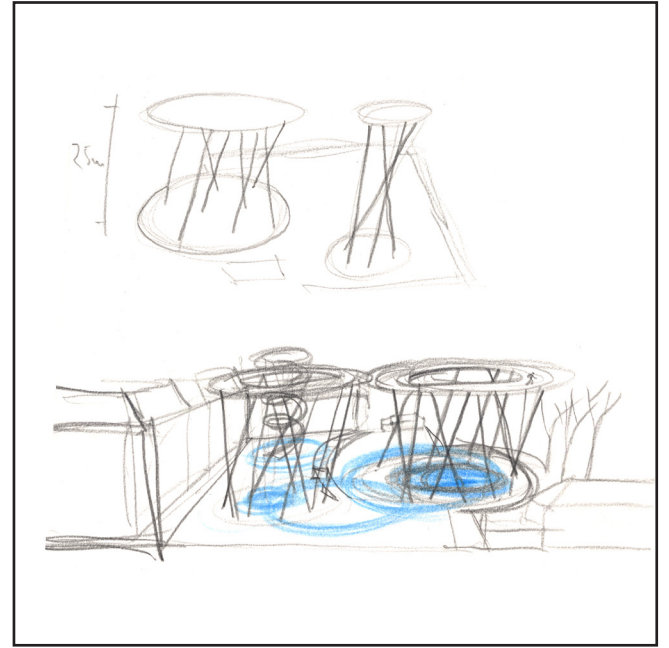
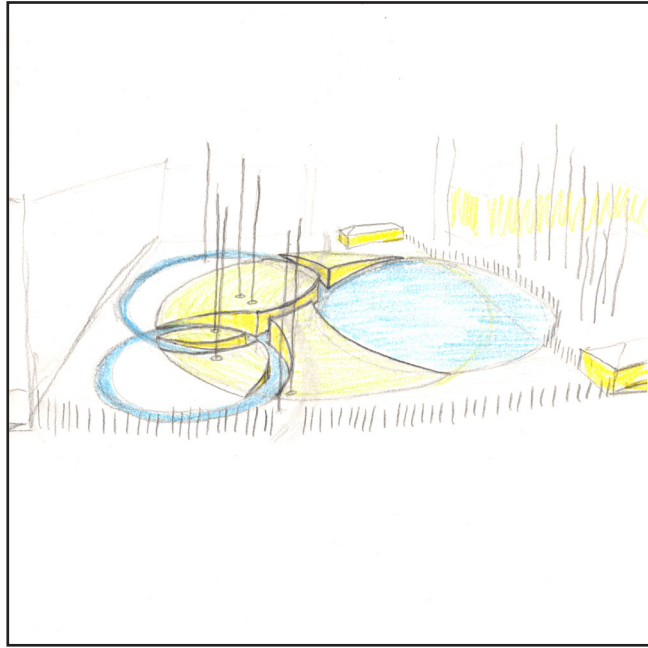
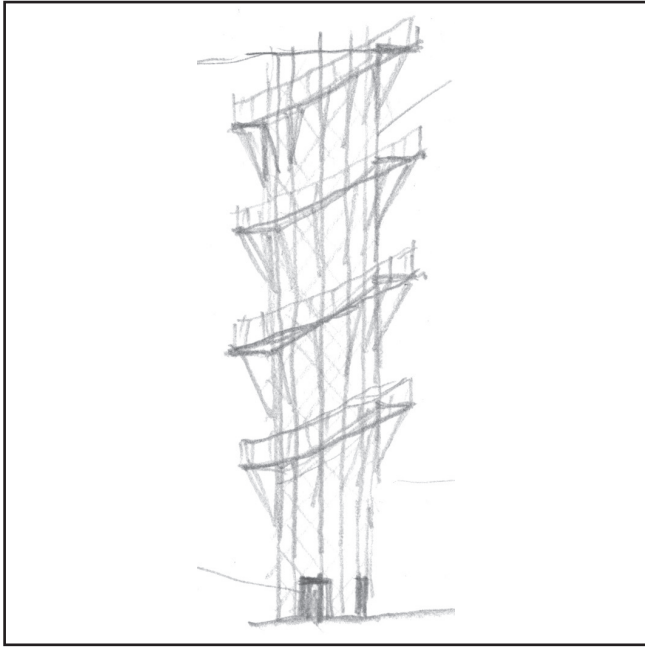

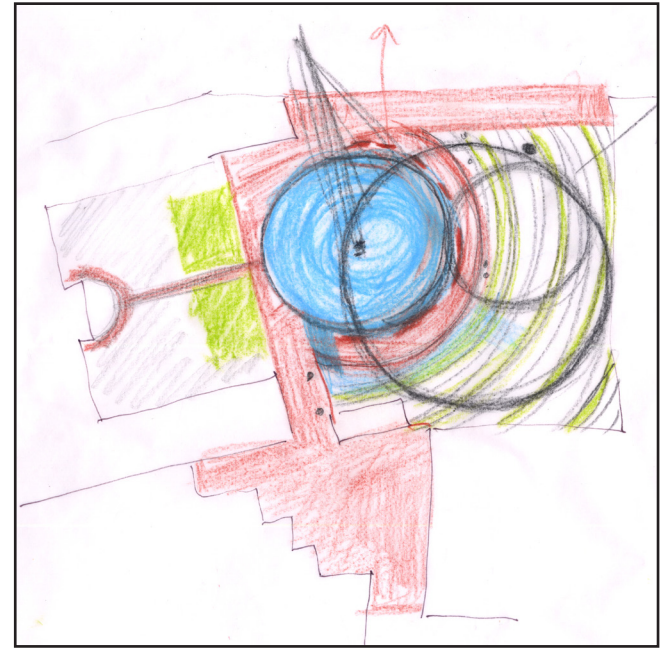
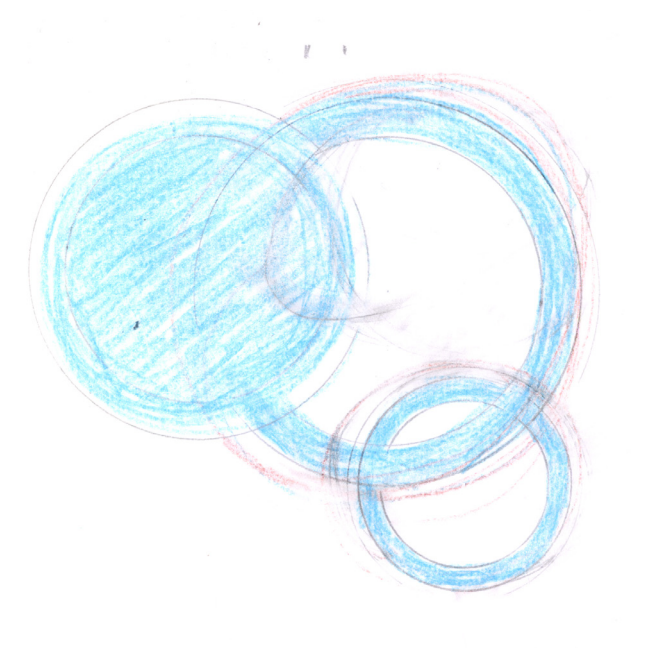
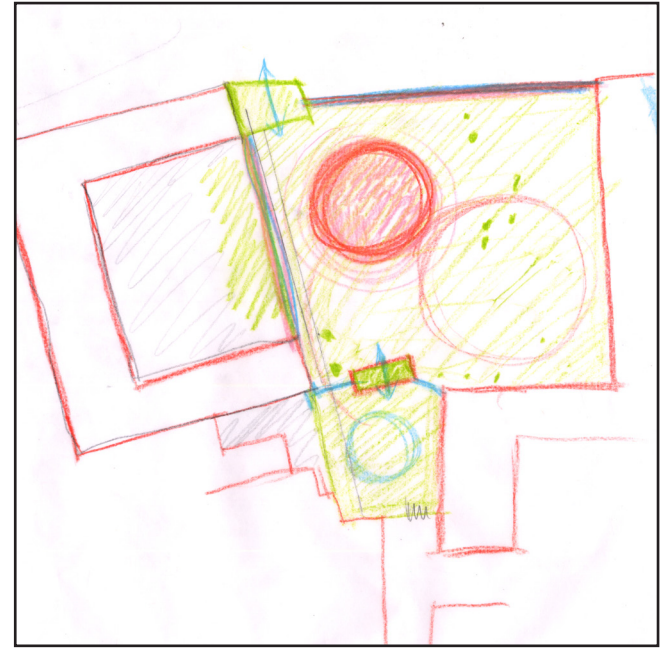
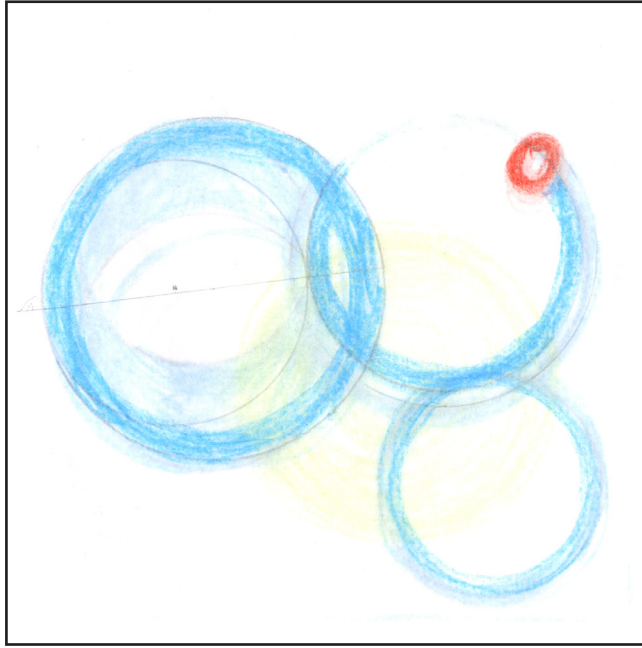
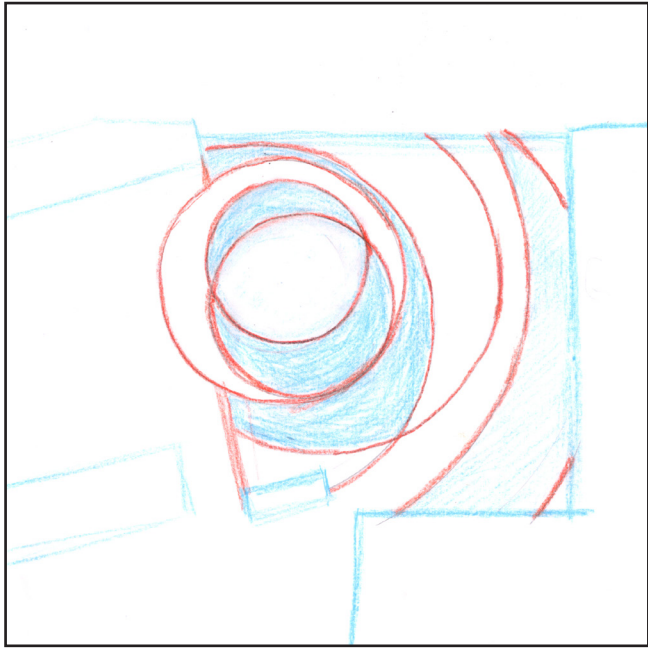
Serafin og hans makeløse mesterverk. (Philippe Fix)

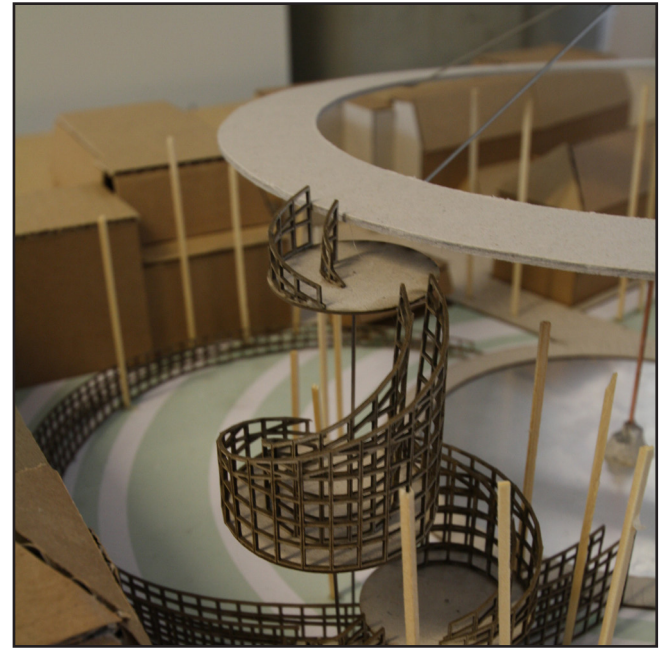
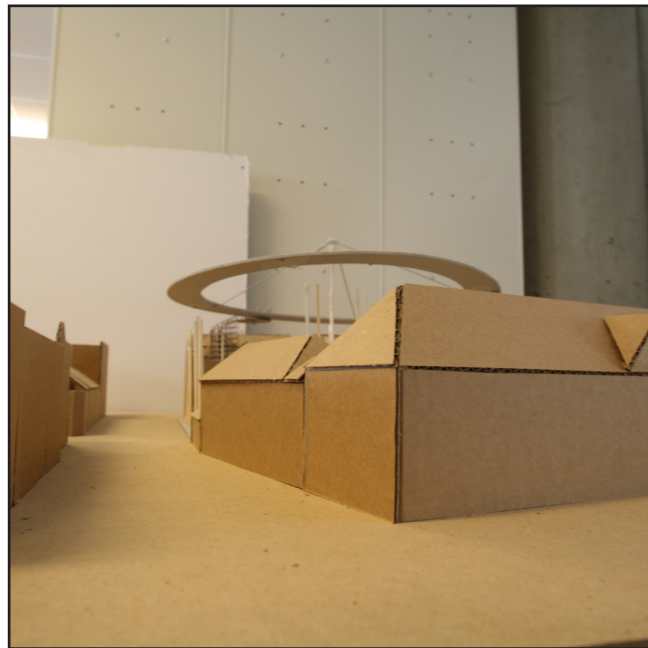
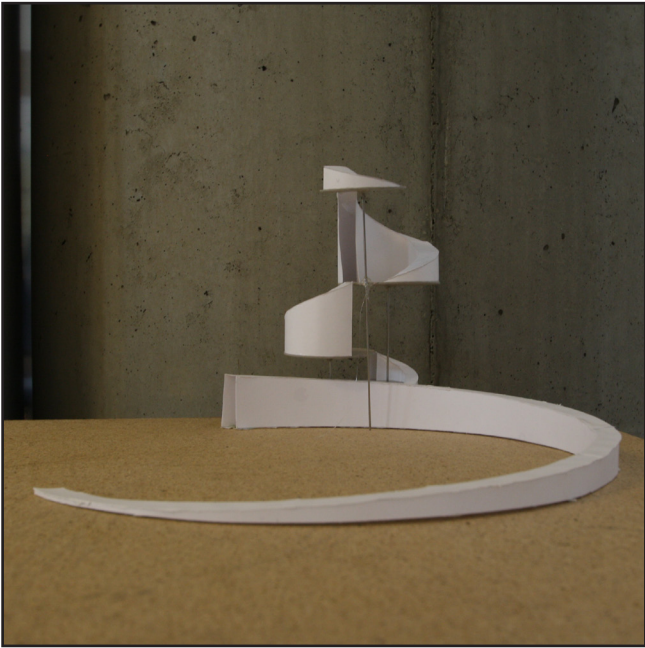
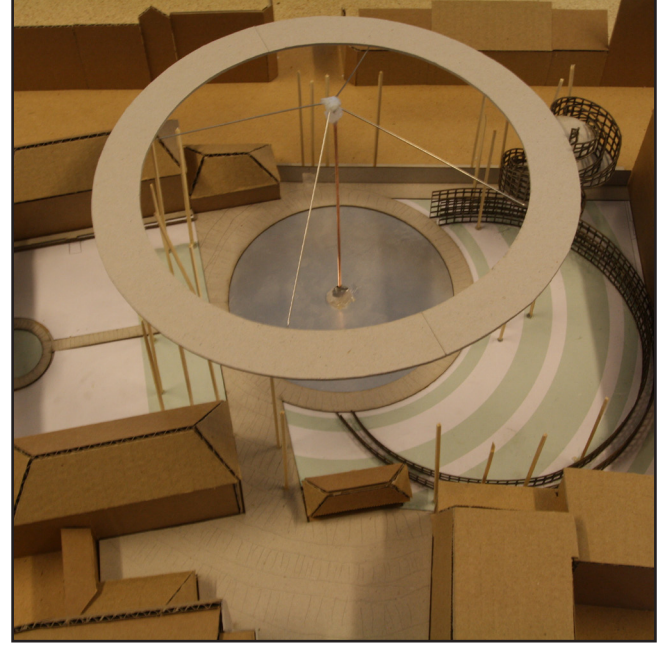
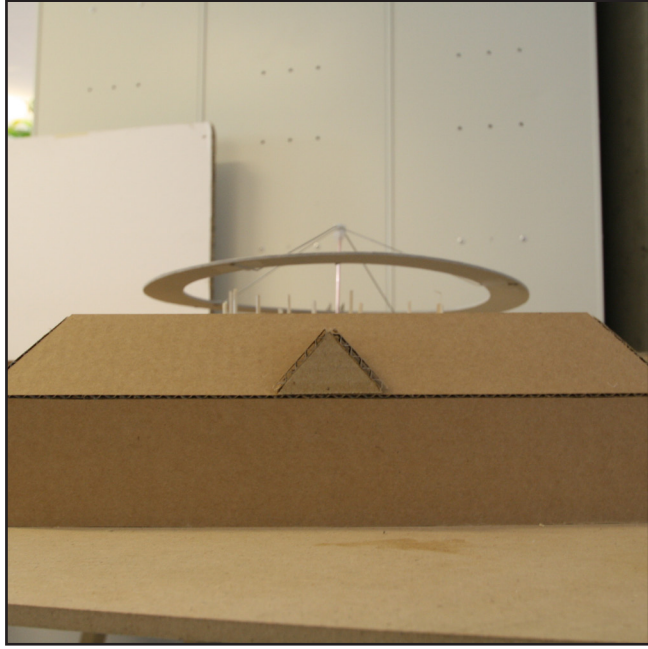
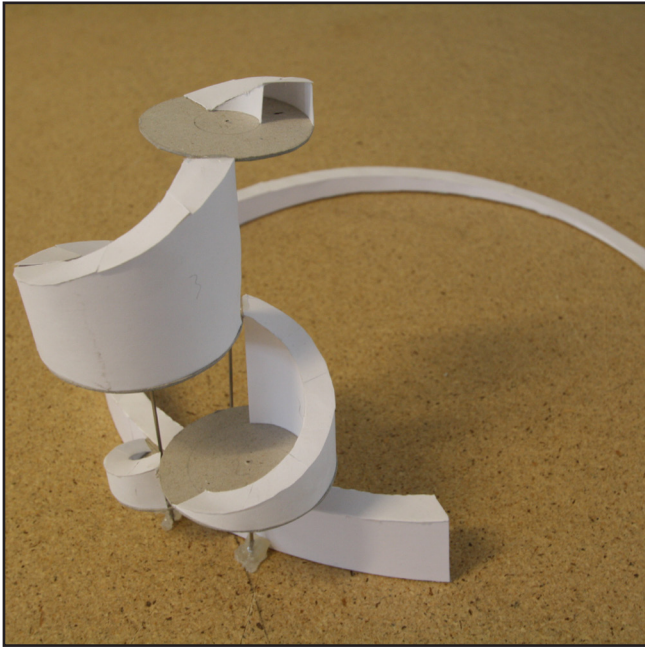

Metadikk?

Utifra det som står i dette heftet, kan utledes en slags metodikk i behandlingen av byens felles rom, som jeg tror skal få stå som et alternativ til mye av det som gjøres i dag. Om det ikke er originalt eller særlig nyskapende, så er det en kjærlighetserklæring til byen og et oppriktig ønske om ta den på alvor.

En plass i byen i dag skal oppfylle noen kriterier. Den skal ha sittemøbler, ganglinjer, blomster og trær. Ramper og vann kan man gjerne også finne. Jeg tror vi godt kan være tøffere med byrommene våre. Nå kan det virke som om man synes

VILJE. Med vilje mener jeg noe som engasjerer og inspirerer og gir stedet et formål utover de mer generelle ønsker om aktivitet og hyggelig atmosfære. Det kan være hensiktsmessig, tror jeg, å se de fantastiske mulighetene som ligger i slike rom og ikke bare se dem som *rom mellom husene*.

Hvis byens felles rom sees i forhold og opposisjon til hverandre vil rommene kunne fremtre tydeligere, rom som vil noe spesielt, fortelle sin historie og fremstå som noe eget. Et byrom er ikke bare noe som skal optimaliseres innefor den kategorien de måtte

det holder å sette ut noen benker, legge tilrette for uteservering, få inn noen blomsterkasser og litt belysning. Det gjør det sikkert ofte, men det behøver ikke alltid være løsningen. Jeg etterlyser en tydeligere differensiering i utforming av byrom, et større mot og en økt radikalitet.

Her trengs bevisst og håndfast politisk styring der HELHET er det overordna målet. Det betyr å se byen i sin historiske kontekst, nåværende situasjon og ønsket framtid. Det handler om å se byen i sin sammenheng - lokalt, regionalt og nasjonalt. Men mest av alt en

Radikalitet er bevisstgjørende og helt nødvendig for den som VIL. Når jeg her bruker ordet radikal må dette ordet forstås ikke nødvendigvis i forhold til et endelig arkitektonisk produkt, men tankene bak, holdt opp mot et rådende tankesett.

Det ligger altså et paradoks i en så vidt radikal tilnærming til utforming av byrom og det faktum at de er og skal være *felles*. Men radikalitet og fellesskap er ikke gjensidig utelukkende, slik jeg ser det. Det radikale kan ligge i et blikk som ser fremover, med klarhet, men aldri mister av syne

falle i, være seg gate, park eller plass - de har et større potensial til mangfold enn dette.

I dette ligger det naturligvis også en kime til konflikt. Våre felles rom er nettopp dette - felles. Man har som bruker av byen ofte ikke selv valget over hvilke omgivelser man utsettes for. Hvis byrommene skal utformes utifra en radikal idé vil folk også kunne reagere negativt. På dette finnes det ingen løsning - det er slik det er. Ettertiden vil gi sin dom og la det stå eller gjøre det om. Men å utelukke radikaliteten, er å slå seg til ro med det bestående.

den virkelighet det befinner seg i. Et fellesskap som forutsetter minste felles multiplum i enhver situasjon er et samfunn som ligger og spreller i fjæra. Sikkert greit nok, men plutselig ligger det på land og gisper etter luft - et paradoks vanskeligere å leve med.

...

Noter

1. Bale s.89

2. Bale s.85

3. Dette beskrives av Axel Thygesen i hans tekst *Lidt om Le Nostre og symmetri*, hvor han bruker Versailles og hagekunst som viktigste referanse.

4. Brantenberg s.99

5. Zerlang s.131, *Den tomme plads*, Morten Skriver.

6. Zerlang s. 49, *Pladsen i historien*, Martin Zerlang.

7. Zerlang, *Sted, gade, plads - en naiv teori om byen*, Fredrik Stjernfeldt.

8. *Fra Sult*, roman av Knut Hamsun.

9. Brantenberg s.108

10. Anderson, s.30, *The scenes of the Street*, Anthony Vidler.

11. Abelsen referer i sin forelesning (NTNU, 2012) til Miwon Kwon bok *One place after*

another og dens tre former for stedsspesifitet: fenomenologisk, sosial-institusjonell og diskursiv.

12. Marling/Zerlang s.162, *Shopping Malls and the utopian imagination behind them*, Julie Holck.

13. Anderson, s.77-81, *The scenes of the Street*, Anthony Vidler.

14. Marling/Zerlang s.186, *Fun Shopping*, Boris Brorman Jensen.

15. Bale s.92

16. Marling/Zerlang s. 220, *Funscapes*, Martin Zerlang.

17. Marling/Zerlang s. 227, *Funscapes*, Martin Zerlang.

Kilder

BØKER

Anderson, Stanford (red.). *On streets*. The MIT press. 1978

Burke, Edmund. *A philosophical Enquiry*. Oxford university press. 1990 (først utgitt 1757)

Bale, Kjersti. *Estetikk. En innføring*. Pax forlag. 2009

Brantenberg, Tore. *Italias urbane fenomen*. Abstrakt forlag. 2008

Gehl, Jan. *Byer for mennesker*. Bogværket. 2010

Gehl, Jan. *Livet mellom husene*. Arkitektens forlag. 2003 (først utgitt 1971)

Pattison, George. *Kierkegaard,*

religion and the nineteenth century crisis of culture. Cambridge university press. 2002

Marling, Gitte og Zerlang, Martin (red.). *Fun City*. Arkitektens forlag. 2007

Tanazaki, Junichiro. *In praise of shadows*. Vintage. 2001 (først utgitt 1933, engelsk overs. 1977)

Zerlang, Martin (red.). *Byens pladser*. Borgens forlag. 1996

ARTIKLER

Trønderne frykter barokken!
Daniel Johansen, Stipendiat i
kunsthistorie på NTNU, Adressa
05.03 2012.

Hvem styrer byutviklingen?
Kommentar, Trygve Lundemo,
Adressa 13.02.2012.

Bekymret for Torvet. NTB, Adressa
02.02.2012

*Bleken vil frede Torvet i
Trondheim.* NTB. Adressa
29.01.2012

Nye planer i strid med gyldig

vedtak. Kommentar, Trygve
Lundamo, Adressa 20.12.2011

Filleryene tilbake på Torvet.
Hermann Hansen, Adressa
19.12.2011

*Grønn urbanisme: Bytrær gjennom
tusen år.* Rainer Stange,
Arkitektur N 03/09.

*Arkitektur og historie i Kongens
gate.* www.kildenett.no

Trondheim i verden. www.
kildenett.no

Trondheims historie. www.
wikipedia.org

Sublim. www.snl.no (Store norske
leksikon)

Lidt om Le Nostre og symmetri.
Axel Thygesen. Havekunst
Sophienholm (sommerudstilling,
11. juni -18. september 1977).
1977

*The city spactacular of the
nineteenth century.* Martin
Zerlang. København, Center
for Urbanitet og Æststik.
Arbeidspapir 9, 1995.

*Aesthetics and the emergence of
the modern city: On the sublime
and the spectacular.* Martin
Zerlang.

Øyet, blikket og historien.
Martin Zerlang.

FORELESNING

Margrete Abelsen. *Stedsspesifitet,
kunst i det offentlige rom og
motstand.* NTNU. 2012

ANDRE UTGIVELSER

Maria Mørkrid, Ylva Cecilie
Vestheim. *MidtbyRom.*

Masteroppgave arkitektur NTNU.
2011

